

The background of the cover is an impressionistic painting. The upper portion shows a sky with soft, blended colors of light blue, pale green, and off-white, suggesting a bright, hazy day. The lower portion depicts a lush green field with visible brushstrokes, and several small, bright yellow flowers are scattered throughout. The overall style is textured and vibrant.

Світлана Карпенко

УКРАЇНСЬКЕ КАЗКОЗНАВСТВО :
МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА
ЕДИЦІЙНА ПРАКТИКА

Міністерство освіти і науки України
Білоцерківський національний аграрний університет

Світлана Карпенко

**УКРАЇНСЬКЕ КАЗКОЗНАВСТВО :
МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА
ЕДИЦІЙНА ПРАКТИКА**

Монографія

Біла Церква

2024

УДК 398.21(477):001.82(02)

Рекомендовано до друку Вченою радою Білоцерківського національного аграрного університету Міністерства освіти і науки України (протокол № 4 від 24 травня 2024 р.)

Рецензенти:

Микола Дмитренко, доктор філологічних наук, професор

Тетяна Шевченко, доктор філологічних наук, професор

Ірина Грищенко, доктор філологічних наук, доцент

Карпенко Світлана

Українське казкознавство: методологія досліджень та едиційна практика. Монографія / Світлана Дмитрівна Карпенко. – Біла Церква: Білоцерківський НАУ, 2024. 584 с.

ISBN

Монографія презентує казкознавство як окрему галузь фольклористики. Запропоноване видання присвячене методології дослідження та едиційній практиці українського казкознавства упродовж двох століть (XIX – XXI ст.). Автором розглянуто: термінологію, наукові методи та школи, що використовуються для вивчення казкового наративу; постаті академічних науковців та збирачів-аматорів народних казок; перспективи розвитку вітчизняної науки про казку як окремої галузі знань, що знаходить вираження в педагогіці, філософії, мистецтві та традиційній культурі сьогодення.

Рекомендовано науковцям, здобувачам вищої освіти та всім, хто цікавиться українським казкознавством.

УДК 398.21(477):001.82(02)

ISBN

Друк та продаж монографії без дозволу автора заборонено.

© Світлана Карпенко, 2024

ЗМІСТ

	Вступ	7
	РОЗДІЛ 1. КАЗКА ЯК ФЕНОМЕН ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ	11
1.1	Формування європейського казкознавства	11
1.2	Казкознавство як напрям фольклористики	19
	РОЗДІЛ 2. I ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОГО КАЗКОЗНАВСТВА: ВІД ФІКСАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ	58
2.1	Внесок О. Бодянського в едицію українського казкознавства	63
2.2	«Мимовільні» збирачі народних казок	68
2.3	Роль наукових шкіл у формуванні методології українського казкознавства	73
2.3.1	М. Костомаров і міфологічна школа	73
2.3.2	М. Максимович і культурно-історична школа	76
2.3.3	Метод етнографізму П. Куліша в українському казкознавстві	78
2.4	Джерела фіксації народних казок: сюжетно-мотивний фонд	90
2.4.1	Записи українських казок у збірниках О. Афанасьєва	94
	РОЗДІЛ 3. II ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОГО КАЗКОЗНАВСТВА : ТЕОРЕТИЧНИЙ	105
3.1	Пошук оптимальних методів вивчення народної казки	105
3.2	Внесок О. Потебні в українське казкознавство	110
3.3	Формування наукового апарату	135
3.3.1	Збірники казок І. Рудченка та їхнє значення	139
3.3.2	Внесок М. Драгоманова у розвиток українського казкознавства	145
3.3.3	Роль П. Чубинського у становленні української науки про казку	152
3.3.4	Внесок О. Кольберга в українське казкознавство	161
3.3.5	«Інтуїтивна» методика П. Іванова у способі фіксації та вивчення народної казки	163
3.3.6	Казкознавчі матеріали у студіях М. Сумцова	168
3.4	Початки складання сюжетних покажчиків	198
3.5	Підсумки та перспективи досліджень про українську народну казку	204
3.5.1	Компаративістика та гуманізм у студіях І. Франка	204
3.5.2	Міркування М. Дикарева про народну оповідну традицію	216
3.5.3	Методика регіонального та локального вивчення казки	219
3.6	Українське казкознавство у європейському контексті	225
3.7	Роль часописів у формуванні українського казкознавства (останні десятиліття ХІХ ст.)	231
	РОЗДІЛ 4. III ПЕРІОД. УКРАЇНСЬКЕ КАЗКОЗНАВСТВО ХХ ст. : ВІД КОМПАРАТИВІСТИКИ ДО СТРУКТУРАЛІЗМУ	240
4.1	Проекти в казкознавстві	241
4.1.1	Б. Грінченко як казкознавець	241
4.1.2	Внесок М. Грушевського в українське казкознавство	247
4.1.3	Роль В. Гнатюка у формуванні українського казкознавства	254
4.1.4	Внесок М. Левченка в українське казкознавство	266
4.2	Перспективи досліджень народної казки першого тридцятиліття ХХ ст.	275
4.3	Популярні видання казок та їх джерела в першій половині ХХ ст.	294

4.4	Українські казкознавчі матеріали у бібліографічних покажчиках	300
4.5	Внесок М. Андреева в українське казкознавство	309
4.6	Українське казкознавство радянського періоду: шляхи ідентифікації свого	318
4.6.1	Науковий та популяризаторський контекст українського казкознавства радянського періоду	321
4.6.2	Казкознавчі праці Р. Волкова та проблеми новаторства поглядів на казку	323
4.7	Особливості роботи з текстами казок при укладанні збірників у ХХ ст.	330
4.8	Діяльність наукових установ ХХ ст. у контексті українського казкознавства	340
4.8.1	Внесок І. Березовського в українське казкознавство	349
4.8.2	П. Лінтур як казкознавець	357
4.8.3	М. Гиряк як казкознавець	361
4.8.4	«Усе підряд жав»: М. Зінчук – казкознавець	363
4.8.5	Казкознавча діяльність І. Хланти	370
4.9	Аспекти взаємовпливу українського та зарубіжного казкознавства у другій половині ХХ ст.	380
4.10	Публікації традиційних і сучасних записів текстів казок у 1960-1990-х роках	394
4.11	Українське казкознавство останньої третини ХХ ст.	400
	РОЗДІЛ 5. IV ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОГО КАЗКОЗНАВСТВА : СУЧАСНИЙ	405
5.1	Місце фольклористичної школи Л. Дунаєвської у казкознавстві	405
5.2	Продовження сімейної традиції казкознавців (О. Наумовська)	425
5.3	Казкознавчі студії В. Давидюка	428
5.4	Школа казкознавства в ІМФЕ НАН України	431
5.4.1	Внесок О. Бріциної до вітчизняного казкознавства	432
5.4.2	М. Дмитренко – продовжувач традицій академічного казкознавства	437
5.4.3	Казкознавчі пошуки Л. Мушкетик	444
5.5	Казкознавчі студії на кафедрі фольклористики Львівського національного університету імені І. Франка	450
5.6	Дидактичне використання народної казки та її методології	457
5.7	Казка на зламі віків: наукові розвідки в контексті казкознавства та казкознавство в контексті філології	463
5.8	Казкознавчі пошуки : нова генерація	474
5.9	Українська народна казка в Інтернет мережі: сучасний стан та перспективи розвитку	501
	Висновки	517
	Іменний покажчик	522
	Бібліографія. Список використаних джерел та література	524
	Summary	584

ВСТУП

Стрімкий розвиток науки і техніки призвів до космополітизму у суспільних відносинах між країнами та народами. Позитивні, на перший погляд, наслідки такої політики породили ряд проблем, які не здатна вирішити як одна людина, так і окрема галузь науки. У сучасному світі культурні та лінгвістичні питання набувають інтернаціональної актуальності. Проблема інтегрування культур болючіша за освітню, адже руйнування зазнає ментальна свідомість поколінь. Саме тому повсякденною необхідністю стає активність культурних та наукових осередків, які вивчатимуть народні пам'ятки. Популяризація народних звичаїв та традицій, побуту, а також словесної творчості за допомогою новітніх технологій у сучасному форматі безперечно привертатиме увагу до культурної спадщини самої нації. У фольклорі та літературних пам'ятках відображено буття етносу. Зважаючи на живучість деяких звичаїв, вірувань та традицій народу, М. Сумцов назвав нефіксовані зразки народнопоетичної творчості «уламками старовини». Для того, щоб пізнати народ, потрібно познайомитися з його фольклором, зокрема казками. Цей вид усної народної творчості існує у всіх народів незалежно від рівня цивілізованості. Даючи високу оцінку народній казці як виду епіки, зважаючи на її філософсько-ментальне підґрунтя, вчені зазначають: «Казка на відміну від деяких інших жанрів фольклору є суто антропоцентричною, людиновимірною, зосередженою на людині... Універсальність казки полягає у колективності всетворення. Цей всетвір живе і розвивається в межах однієї спільноти, усно передається від покоління до покоління; казка – моральний кодекс, спонукальне і стримуюче начало»¹. На основі збережених зразків народних казок, можемо говорити про особливості менталітету народу. Людство обрало казку як засіб ознайомлення підростаючого покоління з культурними цінностями роду-племені, як спосіб привертання уваги до розуміння соціуму створеного дідами (пращурами), як шлях пізнання світу, як форму для збереження сакрально-профанної культурної інформації. Із сюжетного репертуару народної казки, її варіативності, доступними для аналізу стають елементи побуту, поведінки, мислення. Сюжетна основа казки наскрізь традиційна, містить у собі колективну та персональну творчість, а також елементи історії народу чи етносу.

У словникових статтях знаходимо десятки спроб характеристики казки як фольклорного наративу, що відрізняється від легенд, переказів та бувальщин настановою на вигадку, поетичним домислюванням, ідеалізацією дійсності, оригінальною (креативною) творчою уявою казкаря. Оповіді, що потрапляють до казкового епосу, варіюють за формальними ознаками: побудовою сюжету, персонажною системою, проблематикою, емотивними характеристиками. Кожна казка (легендарна, чарівна, фантастична, побутова, анекдотична, про тварин) має в основі правдиву історію, випадок із життя, народної традиції. Через призму казки стають зрозумілими етнічні стереотипи, культурні традиції та вірування, характер, вдача та історична доля народу. Прослідковуючи ґенезу казки, варто зазначити, що на племінному рівні, наші пращури мали систему міфічних казок (праказки), в яких передавали від дідів до онуків (від покоління до покоління) важливу, життєнеобхідну інформацію. Героями таких міфічних оповідей ставали боги родів, а поряд із ними й

¹ Мушкетик Л. Персонажі української народної казки : монографія. Київ : Український письменник, 2014. 360 с. С. 9, 5.

незвичайні, профанні помічники людини (наприклад, Половинчатий Півник з однойменної казки; Шило, Кизяк, Жолудь із «Казки про Довгомудика», тощо). Про міфічну природу казки міфологи писали, що це блідий (маємо на увазі, настільки давній у часі, що можемо бачити нечіткі або епізодичні його контури) і пересаджений на землю міф, а саме «міф первісний», «племінний», «індоєвропейський»². Сталість мотиву казки пояснюється перевагою у фольклорній свідомості типового та традиційного над індивідуальним. «Коллективна свідомість» презентує людину як біологічний вид, як природну субстанцію. Все це дозволяє акцентувати, що казку слід розуміти як спосіб передавання інформації та засіб збереження досвіду людської спільноти.

Народна казка як своєрідний феномен стає об'єктом для дослідників різних галузей знань. Діалектика казки як філософія певного етносу пояснює багато явищ буття соціуму, перебуває у вербальному та невербальному (семіотичному, текстовому) вигляді. І. Франко, глибоко розуміючи ідею казкового наративу, писав: «Оті простенькі сільські байки, як дрібні, тонкі корінчики, вкорінюють у нашій душі любов до рідного слова, його краси, простоти, і чарівної милозвучності. Тисячі речей у житті забудете, а тих хвиль, коли вам любя мама чи бабуся оповідали байки, не забудете до смерті»³. Підтримуючи думку свого вчителя, В. Гнатюк наголошував: «Ніякі літературні твори не мали ніколи такого розповсюдження, як казка, а ні такого довгого життя»⁴.

За спостереженнями наших сучасників, «кращі зразки народної казки, незважаючи на давність свого походження, й досі хвилюють, захоплюють, бо кожний казковий образ, в яку б хитромудру одіж поетичної уяви він не був прибраний, насправді має під собою глибоку життєву основу. Широта узагальнення в казці така, що крізь товщу історичних нашарувань і серпанок художньої умовності, ми завжди бачимо конкретні сторони людського життя, і той або інший образ чи мотив наповнюється в нашій уяві реальним змістом»⁵; «казка не дидактична, вона – мудра... Людина оспівана в народних казках як її бережлива дитина, як сподвижник миру і добра, а не руйнації і воєн. Потерпілого в борні зі злом героя казка оживить чудодійною живлющою водою і благословить на подальші добродіяння»⁶; «досконалий витвір народної фантазії, що впродовж багатьох сторіч був одним із дієвих засобів задоволення естетичних потреб народу, казка є чи не найдослідженішим жанром фольклору»⁷. «Жоден казковий образ не виникає, так би мовити, з «чистої» гри уяви, кожен з них породжений реальністю, постає в певних історичних обставинах і відображає народний світогляд, властивий тій чи іншій епосі»⁸; «казки як більші чи менші річки наповнюють світову скарбницю народних оповідей. Казки нагадують океан своєю пластичністю та плинністю, їх події є стрімкими та динамічними, як швидка вода. Такою ж глибокою та вічною як океан є їхня мудрість»⁹.

Вивчення фольклорних жанрів малої епіки упродовж двох століть було дискурсивним виявом позицій представників різних фольклористичних шкіл. **Мета** нашого дослідження полягає в окресленні дискурсів навколо народної казки, що

² Котляревский А. А. Сочинения. Том 2. Санкт-Петербург : Типография Импер. Академии Наук, 1893. 575 с. С. 39.

³ Франко І. Я. Байка про байку // Твори : У 50-ти томах. Київ : Наукова думка, 1979. Т. 20. 516 с. С. 170.

⁴ Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. Київ : Наукова думка, 1966. 288 с. С. 205.

⁵ Березовський І. П. Дум живих казкові передзвони // Мудрий оповідач / Упоряд. І. Березовський. Київ : Наукова думка, 1969. 544 с. С. 3.

⁶ Дунаєвська Л. Ф. Напиймося з живого джерела // З живого джерела. Українські народні казки в записах, переказах та публікаціях українських письменників. Київ : Радянська школа, 1990. 512 с. С. 16.

⁷ Бріцина О. Ю. Українська народна соціально-побутова казка (специфіка та функціонування) : монографія. Київ : Наукова думка, 1989. 152 с. С. 3.

⁸ Бріцина О. Ю. Українська народна проза // Калинова сопілка. Антологія української народної прозової творчості. Для старшого шкільного віку. Видання 2-ге, перероблене. / Упоряд., передм., прим. О. Ю. Бріциної, Г. В. Довженок, С. В. Мишанича. Київ : Веселка, 1998. 615 с. С. 9.

⁹ Ortutay Gy. Magyar népköltészet: Népmesék, népmesék. Budapest : Akadémiai Kiado, 1985. 374 p. P. 37.

виявилися позитивним фактором у розкритті теорії та едиційної практики українського казкознавства загалом. Відповідно, **завданнями** є: описати умови формування українського казкознавства як окремого напрямку фольклористики; встановити його періодизацію; з'ясувати проблематику, термінологію, інструментарій, основні поняття, вказуючи на імена дослідників певного питання; розглянути методику укладання збірників казок.

Використання методів та прийомів для вивчення питання зумовлено поставленими завданнями та апелює до описового, історичного, аналітичного та теоретичного способів опрацювання матеріалів, що, в свою чергу, вимагає спостереження, експерименту та структурування з метою формулювання потрібних висновків. У поле зору дослідження потрапили різноманітні матеріали (від теоретичних праць, словників до збірників казок та Інтернет сайтів різного призначення), що дозволило створити цілісну картину українського казкознавства, відповісти на питання стосовно генези, самодостатності як наукового напрямку та окремої навчальної дисципліни.

РОЗДІЛ 1. КАЗКА ЯК ФЕНОМЕН ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

1.1 ПОЧАТОК ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КАЗКОЗНАВСТВА

XIX ст. позначене синкретизмом наукових дисциплін, відсутністю чіткого розмежування між гуманітарними галузями. Вагомий внесок у розбудову фольклористики та казкознавства у світовому масштабі зробила романтична концепція та еволюційна теорія. Зокрема, В. Петров вважав, що «етнографи-романтики відносили весь етнографічний набуток народу до праісторії, до, так званого, міфологічного періоду, коли, мовляв, народ, історія, поезія і релігія становили собою єдність»¹⁰. Народність ставала об'єктом етнографічних студій. Ті, для кого фольклор був цілісною картиною світогляду, намагалися бачити в ньому соціально-функціональну єдність, порушували кордони між мистецтвом, словом та етнографією. Погляди дослідників на фольклор як на загальну сукупність народних знань, найдавнішу стадію розвитку культури, змушували визнати, що етнографія як галузь науки про суспільство відводить фольклору суто філософський спосіб пізнання. Власне, українська фольклористика першої половини XIX ст. ґрунтувалась на етнографічних розвідках, уникаючи обмежень її предмета галуззю поетичної творчості. Фіксуючи казки, етнографи намагалися через оповідь зафіксувати і народну говірку, світорозуміння, уявлення народу про самих себе. Про відмирання/зникнення тих чи інших фольклорних наративів М. Сумцов писав, що багато з відмерлих жанрів мали ознаки ідеалізованого майбутнього (утопії); переважна кількість тих побутових форм і моральних понять, що зникли із життя більш культурних народів, загинули не тому, що вони не відповідали вищому критерію добра, або не задовільняли інтереси та потреби більшості, що жили в цих умовах, а тому, що вони не витримали боротьби (конкуренції) з іншими побутовими видами та жанрами, з якими їм довелося змагатися¹¹. У народному житті культурні пережитки як з часів ученого, так і до нині стоять незалежно один від одного, становлячи різномірні та різночасові уламки старовини. М. Сумцов у статтях пропонує не розподіляти культурні пережитки за відомими рубриками (міфічна, історико-літературна, порівняльно-етнографічна), чи за формальною подібністю до обрядів та звичаїв. Кожне явище культурного пережитку має своє місце в ланцюжку історії етносу і заслуговує окремого вивчення як локальний феномен.

Торкаючись питання методики вивчення народної казки, зазначимо, що від її переспіву в літературній традиції вчені дійшли до потреби фіксації у народному варіанті, зі збереженням усіх стильових особливостей. Казкова проза ще на початку XIX ст. привертала увагу багатьох європейських учених. Такі видатні міфологи, як К. Мюллер, М. Мюллер, Х. Любек, Ф. Крайцер, А. Кун, В. Шварц, Ф. Лібрехт, В. Мангардт, Е. Тайлор, Я. Грімм, О. Афанасьєв, О. Потебня намагалися знайти міфологічні витoki сюжетів, образів і мотивів епічних жанрів, пропонуючи різні методи дослідження через

¹⁰ Петров В. Методологічно-світоглядні напрями в українській етнографії XIX-XX ст. // Енциклопедія українознавства: у 2 томах. Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. Т.1. С.185; також див. Івановська О.П. Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів. Підручник. Київ: ВПК «Експрес-Поліграф», 2012. 336 с. С.7.

¹¹ Сумцов Н. Ф. Культурные переживания. Сборник статей (Из «Киевской Старины» 1888-1889 гг.). Харьков, 1892. 422 с. С. 1-2.

аналіз космогонії, теократії, етнічних релігій, антропоморфізму, анімізму як форми первісних вірувань, що сприяли переходу їхніх образів у символіку. Фактично, з цього часу розпочався процес збирання та створення перших рукописних колекцій народних казок.

Середина – друга половина XIX ст. ознаменувалася пошуками історичних джерел народної епіки, компаративістським встановленням генезису образів казок, збиранням та обліком численних сюжетів, мотивів, персонажів. Від спостережень щодо казок і казкарів П. Куліша, поетики О. Веселовського, каталогу сюжетів Аарне-Томпсона, порівняльних праць М. Драгоманова, Й. Болте, Ір. Полівки, до структуралістського методу Тартуської школи фольклорна епіка стала об'єктом фундаментальних досліджень багатьох слов'янських учених. Впродовж двох століть фольклористи вивчали генезис діахронійного зрізу епіки, тобто цікавилися розвитком фольклорних мотивів, а не їх структурою. Як позитивний результат такої роботи – сформувалися школи: міфологічна, історична, етнографічна, антропологічна, запозичення сюжетів, – здобутки яких стали надбанням академічної науки XIX – XX століть.

Основою для романтичної естетики було протиставлення «природного» «мистецькому», що завжди вирішувалося на користь першого. Адже на той час розуміння тексту було доволі спрощеним: сам процес фіксації розглядався як засіб відтворення змістових особливостей твору, а, отже, питання про необхідність пошуку своєрідних способів запису усних традиційних текстів остаточно ще не усвідомлювалося¹². Проте вже у другій половині XIX ст. казкові тексти фіксувалися відповідно до подальшого їх використання: 1) з метою детального опису говірки (філологічний підхід); 2) з метою фіксації сюжету (можливе переповідання іншими мовами, напр. польською); 3) текст казки вкраплювався у побутові сцени з метою етнографічного екскурсу у фольклорне середовище. Звісно, не остання роль тут відводилася науковій школі, до якої зараховував себе дослідник. Зокрема, міфологічна школа, що вивчала спочатку міфології Греції та Риму, а згодом і міфології Німеччини, Скандинавії та народів Сходу, окреслила низку проблем наукового пізнання мови, міфу, фольклору, обрядів, звичаїв, активізувала збір усної народної творчості, піднесла справу збирання фольклору на висоту національного завдання. Однією з таких праць стала «Німецька міфологія» Я. Грімма¹³. Високо оцінена європейськими науковцями, вона суттєво вплинула «на активізацію процесу вивчення національних міфологій як європейських, так і слов'янських народів»¹⁴. Ідеї Я. Грімма стали підґрунтям для засад міфологічної школи та спиралися на уявлення про давню людину як невід'ємну частину природи, як гармонійну істоту яка споглядає природу. У передмові до перевидання збірника казок 1850 р., Я. Грімм зазначав, що народна казка є коштовністю усної народної творчості, а дидактика її – це природне середовище для виховання дитини. «Багато хто з батьків, – зазначав вчений, – вважатиме казку шкідливою для дитини, бо вона містить «аморальні елементи», що розходяться з християнськими вченнями. Але ж виховання дитини лише за Біблією чи не буде нагадувати садівника, який боїться висадити викохану ним молоду рослину у відкритий ґрунт? Так, він може оберігати її від

¹² Бріцина О.Ю. Українська усна традиційна проза: питання текстології та виконавства. Київ : ІМФЕ НАН України, 2006. 400 с. С. 21-22.

¹³ Grimm Jakob, Deutsche Mythologie. Diederich, Göttingen, 1835.

¹⁴ Дмитренко М.К. Українська фольклористика другої половини XIX століття: школи, постаті, проблеми : монографія. Київ : «Сталь», 2004. 383 с. С. 23-25.

зайвого впливу вітру, сонця, поливати теплою водою, проте такі умови лише зроблять рослину вразливою до найменших змін у природньому середовищі»¹⁵. Вважаючи Я. Грімма «ідеологом синтетичного принципу в науковому досліді» (за Л. Білецьким)¹⁶ та аналізуючи його працю «Німецька міфологія», вчені виокремили кілька важливих підходів до розуміння міфології, що суттєво вплинули на ідеї казкознавства, зокрема розуміння спорідненості казки з міфом: 1) сакрального «анімістичного» (одухотворена поетизація природи); 2) зародкового позитивістського (широке залучення фактів, етимологічних уподібнень, лінгвістичних та фольклорно-звичаєвих порівняльних даних як доказів істинності та підґрунтя теоретичних міркувань); 3) реконструкційного та інтерпретаційного (не тільки опис та відтворення системи міфопоетичного світогляду, але й аналіз «живих зразків», що побутували у доступній автору німецькій традиції – поезії, обрядах, повір'ях, – і містили в собі артефакти старовини). На деякі з цих позитивних якостей міфологічної теорії Я. Грімма свого часу звертали увагу О. Бодяньський, І. Срезневський, М. Костомаров, О. Потєбня, О. Котляревський, М. Сумцов, І. Франко, М. Грушевський, Ф. Колесса та інші¹⁷. Осмислюючи генезу європейської науки, італійський вчений Джузеппе Кокк'яра у монографії «Історія фольклористики в Європі» (Торонто, 1952) зазначав, що «заслугою просвітителів було вивчення крізь історію віків питань походження суспільства, релігій, держави, під час розгляду яких не лишалися без уваги й первісні народи»¹⁸. У другій половині XVIII ст. німецький філософ і письменник Й.-Г. Гердер вже говорив про обов'язок кожної освіченої людини збирати зразки усної народної словесності (його праці «Про німецький народний характер і мистецтво» (1773), «Ідеї для філософії історії людства» (1784-1791)). Він одним з перших поставив завдання створення теорії фольклору, пророче передбачивши філософську її природу, що пояснювала віру в міфи, байки, казки та сновидіння¹⁹.

Послідовники міфологічної теорії, що отримали назву серед науковців «молодші міфологи» (німці: А. Кун, В. Шварц, В. Маннгардт, В. Ган, англійці: М. Мюллер, Ж. Кокс, італієць А. де Губертатіс та ін.), намагалися закріпити свої погляди через видання нотаток фольклорних зразків, зокрема, це відомі томи німецьких народних казок («Дитячі та родинні казки», упорядкований Гріммами у 1812-1814 рр.), англійський збірник «Казки матінки Гуски», казки А. Гофмана та Ш. Перро на мотиви народних, наукових коментарів та приміток до текстів, а також трактатів, у яких простежувався розвиток міфології та порівняльні студії міфологічних систем різних народів (в першу чергу європейських). Погляди братів Гріммів розвинули Альберт Кун (1812-1881; його праці: «Походження вогню і напою богів» (1859), «Студії міфотворення» (1887)²⁰) та його учень Вільгельм Шварц (1821-1899), – представники так званої *метеорологічної доктрини* в поглядах на пояснення міфів *астрально-лунарної групи*, де первісні риси характеристики богів арійського міфу пов'язувалися з природніми об'єктами та явищами: з хмарами, буревієм, грозою, туманом, а згодом із зорями, місяцем тощо.

¹⁵ Kinder und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Grimm. Erster Band. Grosse Ausgabe. Sechste vermehrte und verbesserte Auflage. Göttingen. Verlag der Dieterichschen Buchhandlung. 1850. 240 p. P. 8.

¹⁶ Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики. Київ: Либідь, 1998. 408 с. С. 76.

¹⁷ Колесса Філарет. Українська усна словесність: Загальний огляд (із портретиками українських етнографів та народних співців): Вибір творів із поясненнями та нотами. Львів: [б.в.], 1938. 643 с. С.114.

¹⁸ Кокк'яра Джузеппе. История фольклористики в Европе. Москва: Иностранная литература, 1960. 694 с. С.111.

¹⁹ Дмитренко М.К. Українська фольклористика другої половини XIX століття: школи, постаті, проблеми. С. 16.

²⁰ Kuhn Franz Felix Adalbert, Die Herabkunft des Feuers und des Göttertrankes. Berlin 1859; Mytholog. Studien. Berlin 1887.

Підтвердження цього можемо спостерегти у праці В. Шварца «Походження міфології за матеріалами грецьких і німецьких оповідей» (1860)²¹. Зокрема, він одним з перших звернув увагу на земних духів («нижню міфологію»), що яскраво поставала у німецьких фольклорних зразках.

Також набули актуальності погляди англійського мовознавця (за походженням німець), історика релігії Макса Мюллера (1823-1900), автора «Порівняльної міфології» (1856), який створив *солярну теорію міфу*, вважаючи, що в його основі лежить уявлення про рух сонця небом. Походження міфів М. Мюллер виводив із лінгвістичного факту: занепаду колишньої прамови, «хвороби мови» і «хвороби мислення» постпервісних людей. Тривала робота над пам'ятками Сходу (зокрема Ведами, які він готував до публікації в Оксфорді) дала підстави вченому (шляхом порівняльного аналізу) зіставити великий масив мовних явищ, припустити наявність єдиної арійської прамови в досанскритський період; у цій мові кожне слово було міфом, кожне ім'я – образом. Із часом значення слів «затемнювалося», забувалося, фонетичне звучання (і значення) зазнавало трансформацій, ім'я власне (назва будь-якого предмету, речі) ставало загальною назвою. І ця «хвороба мови» (метафоризація) творила міфи. Концепція М. Мюллера хоч і привертала увагу до проблеми «мова і міф», проте загалом була вразливою вже у другій половині XIX ст., зважаючи на обмежену кількість фольклорних наративів, які б підпадали під запропоновану вченим теорію, а також появу праць В. Шварца та В. Мангардта, які частково поділяючи положення А. Куна та М. Мюллера, виводили міфічні образи з пошанування «нижчої міфології» – демонології, ілюструючи свої твердження казковими сюжетами та етнографічними елементами німецької культури. Теорія В. Мангардта (праці: «Німецькі міфи» (1858), «Лісові і польові культури» (1875-1877) про культ предків) та В. Шварца названа *демонологічною теорією міфів*, що нагадувала алегорію до солярної теорії за своєю логічною структурою.

Суперечки між міфологами та представниками інших шкіл були майже одночасними. Кожна праця, що набувала оприлюднення, підпадала під вільне рецензування, що, іноді, вибухало появою нового дослідження, яке б спростовувало попереднє. Так, наприклад, на противагу Я. Грімму, Г. Гервінус (обстоючи просвітительські ідеї дидактики) у праці «Історія німецької поезії»²² переконував, що первинною у народній казці мала б бути байка, адже вона повчає, що і є метою народної казки. У 1846 р. В. Герцберг піддав критиці теорію Я. Грімма у своїй праці про народну байку «Байки Бабріо перекладені німецькою мовою Чоліамбен. На додаток до трактату В. Герцберга про поняття байки та її історичний розвиток у греків»²³. Він переконував у неможливості витворення народної казки з міфу, адже міф – це священна інформація про вірування, виникнення та становлення етносу, а казка – це джерело розваги. Основою народної казки, як і Г. Гервінус, вчений вважав грецькі казки про тварин і байки.

Прихильники *індійської теорії (міграційна школа)* – німці Р. Келлер («Про європейські народні казки», 1865), М. Ландау («Джерела “Декамерона”», 1869), І. Вольте; французи Е. Коскен («Народні казки в Лотарингії», 1886), Г. Паріс («Східні

²¹ Schwarz, Dr. F.L.W. Der Ursprung Der Mythologie: Dargelegt an Griechischer Und Deutscher Sage. Publisher: Berlin, Verlag von Wilhelm Hertz, 1860.

²² Geschichte der Deutschen Dichtung von G.G. Gervinus. 1835.

²³ Babrios Fabeln ubersetzt in deutschen Choliamben. Nebst einer Abhandlung uber den Begriff der Fabel und ihre historische Entwicklung bei den Griechen von W. Hertzberg. Halle. 1846.

казки в середньовічній літературі», 1875), англієць А. Клоустон («Народні казки та вигадки, їх міграція і трансформація», 1887), італійці А. д'Анкона, Д. Кампоретті – стверджували, що батьківщиною епосу про тварин має бути Індія, а сюжетами казок – байки з «Панчатантри» та «Гітопадеса». Вони розробили логічну схему руху казкових сюжетів з Індії до інших країн, пояснюючи свій вибір торгівельними та політичними зв'язками. Такі погляди наново підтримуються й деякими сучасними українськими етнологами та фольклористами: О. Галько²⁴, О. Собецька²⁵ та інші.

Відомий німецький літературознавець та дослідник культурних пам'яток Г. Мейснер відкидав міфологічну гіпотезу, наголошуючи на тому, що перші фабулісти не були пастухами, землеробами чи мисливцями, тому що вся фабульна поезія має споглядальний характер, є штучним продуктом і надбанням школи. За Г. Мейснером, середньовічний епос творився на основі латинських байок, які використовувалися у шкільному навчанні. Він категорично заперечував існування такого жанру як «звірина сага», запропонованого Я. Гріммом. Г. Гервінус і Р. Келлер у своїх працях (зокрема Р. Келлер у розвідці «Про європейські народні казки», 1865) прагнули визначити первинність між казкою і байкою. Г. Гервінус покладався на моралізаторську здібність людського мозку (формула: *суперечка серед тварин + людський досвід + здатність аналізувати = висновки*). У Р. Келлера ж епос про тварин постійно рухався від наївного елемента до дидактичного. Іншими словами, казки про тварин претендують на первинність, адже потяг до розповіді сильніший ніж мораль (у сучасних племінних народів (дикунів) немає байок, а є лише казки про тварин)²⁶.

Досвід усунення різноманітних недоліків народної казки європейськими письменниками класичного та романтичного періодів сприяв появі жанру літературної казки. Серед адапторів народної епіки можемо назвати Шарля Перро та Мадам д'Онуа, чії казки розігрувалися в придворних феєріях, читалися в салонах. Тематика їх була пародійною, а стиль – поетичним. Але з появою збірників братів Грімм та завдяки філософським ідеям доби романтизму, ставлення до народної казки змінилося. Розчарування в просвітницьких ідеалах, тяга авторів епохи романтизму до природи, бажання воз'єднатися з нею, втекти від реальності, вивчення народної творчості, дослідження внутрішнього світу людини та уявлення про дитину як духовну чистоту, природну людину, незіпсовану цивілізацією, сприяло новому інтересу до народної казки. В XIX столітті маємо велику кількість народних казок в обробці для дітей (англійських – Ендрю Ленг, Дж. Джекобс, Говард Пайл; італійських – Карло Коллоді; німецьких – Людвіг Бехштайн), а з другої половини XIX ст. набула розвитку і авторська казка, що не завжди дотримувалася композиції, персонажної системи, традиційних зачинів та кінцівок. Серед останніх згадаємо казки англійців – Льюїса Керрола, Дж. Макдональда, Едіт Несбіт, Кеннета Грема, Барбари Поттер, Редьярда Кіплінга та інших. Періоди воєн у Європі вимагали психологічного відсторонення дітей та дорослих від дійсності з метою лікування психіки. Тому авторські казки (Алана Мілна, Г. Лофтінга, Дж. Баррі, Доктора Сьюз, Моріса Сендака та інших) пропонували читачеві повернення

²⁴ Галько О.Ю. «Рамаяна» і українська казка: типологічний аналіз / Оксана Юрїївна Галько // Українознавство. 2005, № 4. С. 256-260.

²⁵ Собецька О.Е. Генеза давньоіндійського сюжету «Лев та заєць» в українській казковій традиції // Слов'янський збірник: зб. наук. праць. Вип. XII. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2006. С. 335-344; Собецька О.Е. Українська народна казка про тварин та індійська "Панчатантра": порівняльний структурно-семантичний аналіз сюжетів: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.07 «Фольклористика» [Електронний ресурс] / О.Е. Собецька; ІМФЕ ім. М.Т.Рильського НАНУ. Київ, 2008. 20 с.

²⁶ Колмачевский Л. Животный эпос на западе и у славян. Казань: Тип. Императорского университета, 1882. VIII, 317 с. С. 5-11; 18; 30.

у світ дитинства з іграшками чи добрими тваринами, наділеними людськими якостями. З середини ХХ ст. набув популярності жанр фентезі, як спроба подумки перенестися у неіснуючий світ, пізнати його. Цей жанр використав елементи казкової фантастики, увів казку в повсякденне життя своїх героїв. Серед відомих творів фентезі – «Володар пестнів» та «Хоббіт» Дж. Р. Р. Толкіна, «Гаррі Поттер» Дж. Роулінг, пригоди Конан-кімерійця Р. Говарда, твори Г. Л. Олді та інших.

Отже, міфологи систематизували величезний фольклорний матеріал, порушили питання про вивчення історичного взаємозв'язку фольклору і літератури, національних основ мистецтва. Водночас, вони ідеалізували старовину, відривали казку від конкретних соціально-побутових умов (чого не можна було робити), захоплюючись реліктовими і міфологічними мотивами. Українські фольклористичні концепції початку ХІХ ст. мали значне підґрунтя та мотивацію щодо вивчення зразків народної творчості, зокрема малої прози, а з поміж неї і казки, що так яскраво поєднувала народну міфологію, народну мову та традицію.

1.2 КАЗКОЗНАВСТВО ЯК НАПРЯМ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

Казкознавство як напрям фольклористики був сформований європейською міфологічною школою (роботи братів Грімів). З перших десятиліть ХІХ століття Грімми активно записували народні казки, саги та байки. На кінець 20-х рр. вже було опубліковано перші збірники казок та здійснено спроби їх аналізу. За нашими спостереженнями, звернення уваги вітчизняних науковців на народну прозу, її багатство тематики та побутування також відбулося паралельно до європейських досліджень. В українській науці про казкознавство згадують із середини – другої половини ХІХ ст. Фактично, упродовж 50-ти років українські фольклористи створили власну казкознавчу школу із застосуванням різноманітних методологічних підходів до студіювання. Традиційно, засновниками українського казкознавства вважають І. Срезневського, П. Куліша, І. Рудченка, М. Драгоманова, П. Чубинського, О. Потебню, М. Сумцова, В. Гнатюка, І. Франка, Р. Волкова та інших філософів-науковців і практиків, які під впливом різних фольклористичних шкіл у своїх працях порушували проблему збирання, опрацювання, систематизації казкового епосу.

Розвідки ХІХ ст. про українську народну казку неможливо розглядати окремо від становлення фольклористики як науки. Народну прозу, а поміж неї і казку, досліджували у розмаїтті тогочасних шкіл та методик. Спираючись на досвід європейського казкознавства (праці братів В. та Я. Грімів, Т. Бенфея, Й. Больте, П. Себійо, Е. Коскена, К. Крона, А. Аарне та інших), було здійснено ряд досліджень щодо поєднання у казках регіональних та світових мотивів, мандрівних сюжетів. Першу класифікацію казкового епосу (поділ на міфічні, билинні та фантастико-гумористичні) знаходимо в листі І. Срезневського до І. Снегірьова, датованому початком ХІХ століття²⁷. І. Срезневський, вивчаючи український фольклор, звернув увагу на особливу групу оповідок, що мали суттєві жанрові відмінності. Він відмежував народну казку від літературної, пропонував поділяти казковий матеріал на *міфологічний, билинний та фантастико-гумористичний* (разом із казками про тварин). Мандрівні сюжети, які

²⁷ Див. «Ученые записки Московского университета», ч. VI, 1834, С. 145.

переносили у свідомість народу чужий мотив, що міг обростати «історією іншого плану вияву», схилили вчених до використання методів порівняльно-історичної школи (О. Потебня, І. Франко, М. Драгоманов, М. Сумцов, М. Грушевський та інші). Ними була запропонована каталогізація мотивів, яка сприяла б передбачуваності спектру казкових сюжетів. Аналізуючи складники казки як у синтагматичному, так і в парадигматичному аспектах, зокрема О. Потебня наголошував на особливій ролі мотиву у побудові форми сюжету. Окрім того, діяльність вчених (І. Франка, В. Гнатюка, М. Дашкевича, М. Грушевського, Б. Грінченка, Р. Волкова, С. Савченка та інших) координувалася спеціальними установами та програмами з метою всебічного розвитку науки про народний побут і творчість. Одним із перших осередків українського казкознавства стала Етнографічна комісія Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові (1898), що публікувала в «Етнографічному збірнику» казкознавчі матеріали Галичини та Закарпаття (упродовж 1895-1916 рр. вийшло 38 томів за редакцією В. Гнатюка). Подібні наукові товариства функціонували пізніше й при університетах Харкова (Харківське історико-філологічне товариство), Києва (Південно-західний відділ РГТ; Українське наукове товариство, пізніше Етнографічна комісія ВУАН) та Одеси (Етнографічно-діалектологічна секція Одеської комісії краєзнавства ВУАН).

Провідну роль в організації міжнародного вивчення казкового мотиву, сюжету, типу відіграли вчені фінської школи фольклористики (К. Крон, А. Аарне), співпрацю з якими намагався налагодити В. Гнатюк²⁸. Вчений скомпонував українські основи до покажчика сюжетів казок про тварин, але пропозиції українських казкознавців не були належно оцінені фінськими колегами (вочевидь, через конкуруюче ставлення до національного коріння великої кількості сюжетів). Старання В. Гнатюка не пропали, а отримали динаміку в створенні прототипу вітчизняного покажчика сюжетів та мотивів (про це детальніше скажемо далі у статті про вченого). Із 1907 р. у Хельсінки почала діяти Міжнародна федерація фольклористів (FFC), яка з 1910 р. і по сьогодні видає періодичну серію монографій та покажчиків типів казок різних народів. У збірниках FFC, поряд з фольклорними записами, публікувалися статті-огляди з питань систематизації, картографування, оприлюднення архівних матеріалів. Все це свідчить про високий рівень розвитку казкознавства як самостійної науки. Упродовж 1920-1950-х рр. східнослов'янське казкознавство помітно послабило роботу в записуванні та вивченні народної казки. Зумовлено це було ідеологічними міркуваннями на зразок «чи потрібна казка радянській дитині». З 1960-х рр. поступово збільшилася кількість монографій із вивчення східнослов'янської казки на міжетнічному матеріалі, де науковці студіювали сюжетний, образний, стилістичний рівні казок із врахуванням етнічних, регіональних, контактних, типологічних зв'язків із світовим фольклором. Це дослідження І. Березовського, Г. Сухобрус, В. Юзвенко, М. Гиряка, Л. Дунаєвської, О. Бріциної та інших українських казкознавців, які завжди враховували міжнародний досвід та посилалися на праці закордонних науковців (зокрема, Б. Леві-Брюль, Ір. Поливка, К. Хоралек, К.-Г. Юнг, С. Томпсон, Б. Кербеліте, К. Леві-Стросс та інші).

Міжнародний журнал студій казкової і неказкової народної прози «Fabula», що почав виходити з 1957 р. в Берліні й до сьогодні є спеціалізованим виданням з

²⁸ Карпенко С. Д. Роль Володимира Гнатюка у формуванні українського казкознавства. // Наукові записки ТНПУ ім. В.Гнатюка. Серія: Літературо-знавство. Тернопіль : ТНПУ, 2016. Вип. 44. С.24-29.

казкознавства, де можуть публікуватися вчені всього світу. «Енциклопедія казок» К. Ранке з 1975 р. стала настільною книгою для здійснення історичних та порівняльних казкознавчих досліджень. Зокрема, статтю про українські народні казки до видання писала О. Бріцина. Енциклопедія була двома мовами: англійською мовою версія публікувалася в Нью-Йорку, а німецькою мовою – в Берліні. Завершення проєкту відсвяткували 2015 р. У доступі для науковців є електронний варіант 40-ка томового видання. Також міжнародними вважаються наукові серії казок народів світу Академії наук у Берліні, де публікуються праці й східнослов'янських дослідників-казкознавців. Окрім FFC, до казкознавчих міжнародних зв'язків виявляють інтерес: Міжнародне товариство дослідників народної прози, Міжнародне товариство етнології та фольклору Європи, а також Міжнародний комітет славистів.

Казкознавство як термін досить скупо використовується в українській фольклористиці. Хоча науковці, зокрема, дослідники українських народних казок, вказують на великий масив наукових праць про казку в Україні, присвячених її природі, методології, текстовим особливостям, функціонуванню тощо, й досі не існує випаного підручника з казкознавства для фольклористів, який би містив як теорію вивчення казки, так і практичні поради для її аналізу й розуміння. Проте ідея українського казкознавства як виду фольклору була. Вперше український термін «казкознавство» зустрічаємо у бібліографічному довіднику Б. Грінченка (1901) та аналогічному доповненому виданні О. Андрієвського²⁹ (1930). У покажчику термінів до обох видань вказано «казкознавство» із посиланням на працю 1895 року чеського вченого доктора Іржі Полівки³⁰, що подавала огляд досліджень про казку, мала паралелі українських казкових сюжетів та бібліографічні примітки. Більш вільно термін почали використовувати вже у теоретичних працях казкознавці ХХІ ст. (З. та М. Лановик, С. Пилипчук, С. Карпенко, Н. Тихолоз, О. Олійник та ін.)³¹ на позначення теоретичного масиву всебічних знань про народну казку як виду фольклору та системи наукових методів, що були сформовані у процесі едиційної практики як попередніх (ХІХ-ХХ століть), так і сучасних вчених-казкознавців. Маючи фрагментарно виражені теоретичні положення у працях, що сукупно становлять звід наукових знань про казку, казкознавство є однією з найрозвинутіших галузей сучасного українознавства³² (цитую за З. та М. Лановиками).

З огляду на необхідність з'ясування природи і практики термінів «казка» та «казкознавство», звернемося до галузевих словників кінця ХХ ст. та нашого часу. Так, у академічному «Словнику наукової та народної термінології. Східнослов'янський фольклор» (1993)³³, **казка** (сказка, байка, tale, faery tale, das Märchen, die Fabel) названа один із основних видів усної народної прози, що відрізняється від інших усних оповідей (повір'я, бувальщини, легенди, оповідання), що мають інформативний характер, орієнтиром на вигадку (фантазування, вигадливість у розвитку фабули казкарем), тобто домінування естетичної функції. Казки розповідаються для розваги та

²⁹ Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Т. 1. Київ : Українська Академія наук, 1930. 823 с. С. 471, № 73

³⁰ Polivka, dr. Slavische Beiträge zur vergleichenden Märchenkunde. // Zeitschrift für oesterreichische Volkskunde, 1895.

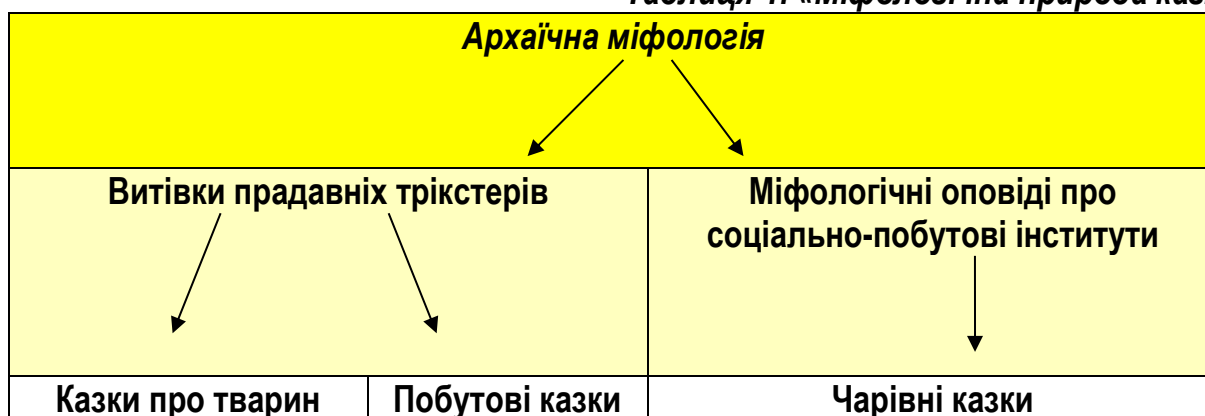
³¹ Карпенко С. Д. Міфологічні мотиви в українських народних казках про тварин : монографія. Біла Церква : БАТ «Білоцерківська друкарня», 2008. 168 с.; Тихолоз Н. Казкотворчість Івана Франка (генеалогічні аспекти) : монографія. Львів, 2005. 316 с.; Олійник О. Г. Антиномія категорій «свій» / «чужий» у просторі української народної чарівної казки: автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.01.07 – фольклористика. Львів, 2007. 19 с.; Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість : навчальний посібник. Київ, 2006. 591 с.

³² Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість : навчальний посібник. Київ, 2006. 591 с. (Розділ 3.2)

³³ Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии / Редкол: К.П. Кабашников (отв.ред) и др. – Минск : Наука і техника, 1993. 478 с.

повчання. Проте орієнтир на вигадку не може достовірно визначати місце казки серед оповідної прози. Наприклад, американський фольклорист С. Томпсон терміном **tale** охоплює всі форми прозової оповіді, писемні чи усні, що передавалися від покоління до покоління упродовж тривалого часу. Підтвердження цьому Е. Костюхин (автор словникової статті) знаходить у середньовічній літературі, звідки взяли початок багато казкових сюжетів (його праця «Типи і форми епосу про тварин», 1987³⁴). Складність визначення меж казки обумовлена відсутністю змістової єдності в ній. Традиційно казки поділяють на: казки про тварин (tale, Fabel, байка, sage), чарівні (faery tale, Märchen, sage), побутові (байка, tale, Märchen, Fabel). Окрім цього, до казок належать оповіді з ознаками кумулятивності (кумулятивні казки), легенди (казки-легенди), авантюри (авантюрні казки на середньовічні книжкові сюжети), казки-анекдоти, – все це суттєво впливає на видове розуміння казкового пласту. У західноєвропейській практиці казкознавці послуговуються двома термінами Märchen (казки чарівні та побутові з елементом чарівності) та Fabel (казки побутові та про тварин), протиставивши їх сазі. За цими критеріями казковий мотив сягає міфологічного часу. Найстаршими вважають чарівні казки, мотиви яких інтерпретуються ритуально-міфологічною семантикою. Етиологія давніх міфів про культурних героїв, які мали зоантропоморфну подобу, знайшла втілення у казках про тварин. Проте, як недостовірна проза, казка могла виникнути лише у часи розпаду прадавнього суспільства, коли втрачалася сила архаїчної міфології, що стала матеріалом для художньої оповіді. Витівки прадавніх трікстерів стали основою казок про тварин та побутових казок, а міфологічні оповіді, пов'язані з давніми соціально-побутовими інститутами, трансформувалися у чарівні казки. Найпродуктивнішим видом вчені вважають побутову казку, де поряд із переосмисленими архаїчними сюжетами (про важкі завдання, мудрі поради) постійно з'являються нові, часто літературного характеру (див. схему нижче).

Таблиця 1. «Міфологічна природа казки»

Проблемою казкознавства, що постала ще у ХІХ ст. та була вирішена лише частково, є поєднання і постійна взаємодія національного та інтернаціонального. Маючи яскраво виражені через мову та побутові реалії національні особливості, казки переважно є інтернаціональними сюжетними типами (за працями І. Франко, Н. Годзь та

³⁴ Костюхин Е. Типы и формы животного эпоса. Москва : Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1987. 269 с.

І. Грищенко³⁵). Аналіз сюжетного фонду східнослов'янських казок визначив у них не лише своє/чуже, але й піддав сумніву його цілісність, віддаючи перевагу думці про міжнародне запозичення у результаті контактування народів, що не належать до спільної мовної групи. Актуальним питанням казкознавства залишається історія казки як окремого народу, так і людства вцілому.

Отже, казкова оповідь була достатньо вивчена вже на початку ХХ ст., але й сьогодні є багато уточнюючих статей щодо різних її аспектів. Жанрово-видове розмаїття казки презентоване унікальними дослідженнями, які стосувалися кожного окремого виду:

➤ *казка авантюрна* (новелістична) (в Україні досліджувала, зокрема, Л. Дунаєвська³⁶) про подорожі та незвичайні пригоди героїв, їх витівки та вирішення складних завдань, небезпечних для життя; казка *авантюрно-новелістична* про реальні події та героя (купець, солдат), що за професійним стилем життя міг опинитися в далеких краях; *новелістичні казки* можуть поєднувати всі види казок крім чарівних та казок про тварин; поділ казок на «про тварин» та «про людей», а серед останніх – чарівні та новелістичні; ці казки мають пригодницький характер, певну сюжетику, особливості образної системи і її головного персонажа, своєрідну стилістику, динамізм розвитку подій. Головною ознакою таких казок є повчальний сюжет з елементами фантастики, відьомства, народними віруваннями та дотриманням прадавніх священних ритуалів. Науковці визначили й тематику цих казок, що в Східно-слов'янському покажчику казок (СУС) співпадає з мотивами: 1) про одруження героя з красунею (заміжжя дівчини), коли для досягнення мети він вдається до хитрощів, обману, розгадує загадки, виконує складні, неможливі у звичному розумінню завдання; 2) про вірність, невірність, виправлення та покарання впертої жінки (нареченої) – «підкорення гонористої»; 3) про долю, якої герой намагається уникнути вдаючись до втечі, мандрівки, одруження тощо; 4) про розбійників та злодіїв, з якими найчастіше ведуть боротьбу дівчата, проникаючи потайки у їхнє житло; 5) про розумні слова та справи, зазвичай пов'язаних з іменем Соломона та ті, що віднесені до сюжету «Соломон і його невірна дружина» (СУС 920). Ознаками новелістичної казки є інтерес до особистості, її якостей (рис характеру), що є досить пізнім типом мислення народу (епоха Відродження), де поєдналися фольклорні та літературні традиції;

➤ *казка-анекдот* (гумористична казка та анекдот) (П. Куліш, К. Шейковський, В. Гнатюк, Б. Грінченко³⁷, Ф. Колесса) про комічну ситуацію з життя, збагачену художніми деталями, іншими епізодами, переважно про незвичні кумедні події та має сатиричний підтекст;

➤ *казка богатырська* (запропонував термін І. Срезневський, у подальшому використовував С. Савченко³⁸) позначає групу чарівних казок, героями яких є люди-богатирі, що постають у протисторстві з фантастичними істотами. Цей вид казок пов'язують із билинним епосом (сюжетні типи за покажчиком казок (СУС): 300-305 (про змієборців), 361, 400, 465, 552, 650 (про богатирів));

³⁵ Годзь Н. Б. Культурні стереотипи в українській народній казці: автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. Харків, 2004. 19 с.; Грищенко І. Міжетнічна фольклорна комунікація в народній прозі: монографія. Київ: VADEX, 2015. 270 с.

³⁶ Дунаєвська Л. Ф. Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій: монографія. Київ: ВЦ КНУ, 1997. 447 с.

³⁷ Галицько-руські анекдоти / зібрав В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів: Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка, 1899. Т. 6. 370 с.; Грінченко Б. Маленька книжка малоросійських анекдотів. Київ, 1859; Грінченко Б. Веселий оповідач. Київ, 1888. 101 с.

³⁸ Савченко С. В. Русская народная сказка: История собирания и изучения. Киев: Тип. Ун-та св. Владимира, 1914. 543 с.

➤ *казка побутова* (соціально-побутова) (С. Савченко, О. Бріцина ³⁹) оповідає про діяльність звичайних людей засобами перебільшення, гротеску, гумористичному відображенні суспільних та сімейних явищ, побут і життя народу, висміювання людських вад, закорінення народних ідеалів. Ці казки мають поділ на тематичні групи: про царя, пана та селянина, бідного та багатого селянина, попа та селянина (чоловіка), хитрого злодія, шахрая, солдата, дурня, невірну жінку та ін. Ці казки близькі до новелістичних, авантурних, анекдотичних;

➤ *чарівні, фантастичні казки* (І. Рудченко, П. Чубинський, М. Гиряк, В. Юзвенко, Л. Дунаєвська та наші сучасники: В. Шабліовський, О. Олійник, О. Тиховська ⁴⁰) названо у словнику основним жанром казкової творчості, де присутні чудеса, творча уява казкаря та слухача. Коріння чарівної казки сягає давніх міфів та пов'язаних з ними обрядів. Формування цього виду оповідей відбулося за межами прадавньої культури, коли певні обряди втратили значення побутової норми та набули інтересу дивовижного, а міфологічні образи стихійних сил природи трансформувалися у казкові, отримавши соціальний підтекст. В основі цих казок виокремилися функції дійових осіб – герой-людина, його антагоніст, помічник, псевдо-герой, а також традиційна структура, форма оповіді. Усталені вислови-формули є сигналами про перехід до іншої події у казці чи нового статусу героя. Фантастика цих казок пов'язана із пошуком прогресивних ідей щодо полегшення праці та життя. У чарівній казці поєднано національне та міжнаціональне, колективне і особисте творче начало. За спостереженнями Л. Дунаєвської ⁴¹, традиційна східнослов'янська чарівна казка має своєрідну замкнутість композиції та стилістичної форми, дещо сталий сюжетний репертуар, що піддається творчому переосмисленню, контамінації. Оповідачі стали використовувати не типові для виду внутрішні монологи, портретні та пейзажні замальовки;

➤ *казка героїко-фантастична* (термін увів І. Березовський, використали І. Хланта, П. Лінтур) поєднує міфічне та фантастичне начало з героїчним. Відмінності героїко-фантастичних казок від чарівних визначаються системою образів та поетичних засобів, із допомогою яких героїчне начало знаходить своє яскраве вираження;

➤ *казка докучна* – це лаконічна дотепна пародія на чарівну «довгу» казку (І. Березовський, В. Давидюк). Вона віршована, коротка, різко обривається або нескінченно повторюється. Тексти несюжетні, побудовані на кінцевих або початкових формулах фантастичних казок із нагромадженням фраз, слів, звуконаслідувань. Ці казки побутують у всіх народів;

➤ *казка кумулятивна* (В. Давидюк ⁴²) – група казок або окремих видів, що відрізняється специфічною композицією та стильовими особливостями. Найчастіше кумуляція зустрічається у формульних («Ріпка») та епічно спокійних («Міна», «Звірі у ямі») казках про тварин. Назва пішла від латинського *simulare* – накопичувати, нагромаджувати, збільшувати і відобразити основний принцип побудови: багаторазовий наростаючий повтор аналогічних дій, що закінчуються веселою

³⁹ Бріцина О. Ю. Українська народна соціально-побутова казка (специфіка та функціонування). Київ, 1989. 152 с.

⁴⁰ Шабліовський В. Є. Поетико-стильові традиції східнослов'янської та східнороманської фантастичної казки (Спільне та специфічне. контактні зв'язки): автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.01.07 – фольклористика. Київ, 1997. 23 с.; Тиховська О. Українська народна чарівна казка: психоаналітичний аспект. Ужгород: Гражда, 2011. 256 с.; Олійник О. Г. Антиномія категорій «свій» / «чужий» у просторі української народної чарівної казки: автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.01.07 – фольклористика. Львів, 2007. 19 с.

⁴¹ Дунаєвська Л. Ф. Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій: монографія. Київ: ВЦ КНУ, 1997. 447 с.

⁴² Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору: монографія. Луцьк: Вежа, 1997. 296 с.

катастрофою або розплетенням утвореного ланцюжка подій у зворотньому напрямі. Композиційно кумулятивні казки мають експозицію, кульмінацію та фінал;

➤ *легендарна казка* (М. Драгоманов, Л. Дунаєвська⁴³) – перехідний жанр від пояснювально-повчальної релігійної легенди до жанру казки, де фантастика пов'язана з образом Бога, Христа, святих, ангелів, чортів, служить переважно осмисленню соціально-побутових відношень та протиріч (сюжетні типи 750-849). Основою сюжетів служать літературні джерела Біблії та апокрифи. Народна легендарна казка поєднує легендарний сюжет із канвою чарівної чи побутової казки. Часто сатиричного висміювання зазнають священнослужителі;

➤ *казки про тварин* (М. Дашкевич, С. Савченко, І. Березовський, Л. Дунаєвська, С. Карпенко та інші⁴⁴) – один з найдавніших видів казкового епосу, в системі художніх образів якого центральне місце посідають персонажі фауни та флори. За різновидами тематики сюжетів, це: архаїчні мисливські оповіді, де досвід людини надає переваги над природою; анімістичні та тотемістичні уявлення людини; сатиричні оповіді, де в алегоричній формі виражені соціальні конфлікти класового рівня. На формування цього виду казок могли вплинути етіологічні міфи про зооморфних культурних героїв-трікстерів. Казки про тварин мають чітку композицію та завершеність, у них використовуються пісні, прислів'я та приказки, звуконаслідування, римування, розлогі діалоги, що дозволяють імпровізувати. Частина сюжетів побудована за кумулятивним принципом. Контамінація сюжетів українських казок про тварин: СУС 1+2, 1+2+3, 1+2+158; 56А+56В; 101(+100)+102. Побутовують казки про тварин переважно серед дітей, знайомлячи їх з оточуючим світом, взаємодією предметів у ньому, діями, живими істотами. Вони зберігають виховну, пізнавальну, комунікативну (вербальну, невербальну) та естетичну функцію;

➤ *казка реалістична* (І. Березовський, І. Хланта, О. Бріцина⁴⁵) – постає серед побутових, новелістичних, соціально-побутових казок; у ній діють реалістичні герої, проте події далекі від того, що називають реальністю. Відрізняється художнім методом вираження дійсності;

➤ *казка сатирична* (П. Лінтур, І. Хланта⁴⁶) – найпізніша за виникненням, її мета – сатирично-реалістичне зображення соціальних відносин, думок та інтересів народу. Сатиричні типи втілили найхарактерніші риси у зовнішності, поведінці та вчинках представників певних класових груп. Риси та якості цих персонажів розкриваються окремими лаконічними штрихами, виявленими в динаміці дії елементарно-комічного або соціально-комічного характеру. Тематично, сатиричні казки охоплюють всі сторони суспільного та сімейного життя. Вони викривають вади як самих селян, так і правлячої верхівки, можновладців. Проте самовикриття носить елементарно-комічний характер, а представників інших класів піддають гострій, нищівній, жорсткій критиці;

➤ *казка солдатська* (П. Іванов, І. Грищенко⁴⁷) – різновид соціально-побутових або новелістичних казок, визначених професією головного героя – солдат, служивий.

⁴³ Дунаєвська Л. Ф. Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій. Київ : ВЦ КНУ, 1997. 447 с.

⁴⁴ Дашкевич Н. П. Вопрос о происхождении и развитии эпоса о животных по исследованиям последнего тридцатилетия. Киев, 1904. 300 с.; Карпенко С. Д. Міфологічні мотиви в українських народних казках про тварин. Біла Церква, 2008. 168 с.; Пастух Н. А. Зооморфні образи в українському фольклорі. Образ зозулі. Автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.01.07 – фольклористика. Львів, 2001. 19 с.

⁴⁵ Бріцина О. Ю. Українська народна соціально-побутова казка (специфіка та функціонування). Київ, 1989. 152 с. Хланта І.В. Украинская социально-бытовая сказка : Автореф. дис... канд. филол. наук. Киев, 1976. 23 с.

⁴⁶ Лінтур П. В. Антирелігійні та антипопівські мотиви в казках Андрія Калина. // Народна творчість та етнографія. 1962. № 1. С. 94-97.

⁴⁷ Грищенко І. В. (Неїло) Народна проза Куп'янщини у записках Петра Іванова : сюжет, мотив, образ. Миронівка, 2010. 164 с.

Він наділений перевагами гостроти розуму, кмітливості, удачі, винахідливості, хитрощів. Він створює комічну ситуацію для своїх супротивників, проте часто й сам стає жертвою своїх витівок;

➤ *казка соціально-побутова* (П. Чубинський, В. Гнатюк, Б. Грінченко, І. Хланта) – має на меті засудження соціальної нерівності, гніт соціальний та духовний. Поділяється тематично на: антипанські, антикріпацькі, антипопівські, антиклерикальні, антирелігійні. Герої – прості люди, що потрапляють у можливі життєві ситуації та вдало вирішують їх завдяки своїй розсудливості, розумовим здібностям, прогностичності. Антагоністи (пан, багатій, піп) зображуються сатирично, висміюються. Дослідники підкреслюють соціальну гостроту таких казок, відображення побуту та моралі селян. Інтенсивне записування, публікація та вивчення соціально-побутових казок розгорнулося у 1920-30-ті рр., тоді ж і набув популярності сам термін соціально-побутова казка;

➤ *казка гумористична* (І. Хланта, П. Лінтур, В. Бойко) – на відміну від сатиричної, м'яко, дотепно піддає критиці вади людей без акценту на соціальному статусі. Немає чіткого розмежування між сатиричними та гумористичними казками. У збірниках вони часто стоять в одній групі, не завжди однозначно розпізнаються. Гумористичні казки є розгорнутими анекдотичними казками із ширшим змістом та множиною епізодів. Дослідники відзначають активне сучасне побутування гумористичних казок.

Для зіставлення попередньої класифікації, наведемо недосконалу, але загальноприйнятну у світі *класифікацію Аарне-Томпсона*. У покажчику 1912 р. Антті Аарне поділив казки за сюжетами та змістом на: казки з тваринами (*fabel*), казки з магією (*Märchen*), релігійні, романтичні, казки про дурного огра, жарти й анекдоти, казки-формули, некласифіковані казки⁴⁸. Продовжуючи роботу над покажчиком, 1927 р. Стіт Томпсон опублікував перше видання розширеної системи, а у 1961 році – друге «*Tunni казок. Класифікація і бібліографія*». У ньому він розділив казки на сюжети й групи, та призначив кожному випадку унікальне число.

Казки з тваринами (Animal Tales) №№ 1-299 – описують стосунки тварин як людські, або стосунки між людиною та твариною, де тварині приписуються людські якості. Наприклад, життя в хаті, носіння одягу, праця, здатність розмовляти, виконувати звичаї. Сюди також зараховано казки з олюдненими неживими предметами та явищами, стосунки з якими вибудовані за зразком реальних (допомога один-одному, обман тощо);

Казки з магією (Tales of Magic) під №№ 300-749 – казки за участю наділених надприродними силами осіб (порадників – знавців таємного знання чи ритуалів, родичів з незвичайними здібностями, як-от, здатність перетворюватися на тварин, чарівним способом виконувати складну роботу, а також помічників з надприродними силами та осіб, які дають надзвичайні завдання), або з використанням надприродних сил (заклинань, місць, надприродних істот чи наділених незвичайними властивостями звичайних створінь);

Релігійні казки (Religious Tales) під №№ 750-849 – за участю релігійних персонажів та служителів культу, а також ті, де сюжет розгортається відповідно до певних релігійних ідей. Наприклад, покарання Богом грішників чи винагорода благочестивих, історії про відвідування потойбіччя;

⁴⁸ Multilingual Folk Tale Database. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.mftd.org>

Романтичні казки (Romantic Tales) під №№ 850-999 – історії про одруження людей, які належать до різних станів (наприклад, бідняка та королівни), боротьба проти несправедливості, покарання за негідні вчинки, прийняття несподіваних мудрих рішень,

Казки про дурного огра (Tales of the Stupid Ogre) під №№ 1000-1199 – казки про обдурювання недоброзичливих чудовиськ (чорта, велетня, огра), або виправлення завданої ними шкоди;

Жарти й анекдоти (Jokes and Anecdotes) під №№ 1200-1999;

Казки-формули (Formula Tales) під №№ 2000-2400 – сюди належать комулятивні казки (де відбувається перелік чого-небудь та, при додаванні кожного наступного елемента, повторюються всі попередні);

Некласифіковані казки (Unclassified Tales) від №№ 2401 до 2500.

Коли під час нумерування сюжетів не вистачало проміжних цифр, то додатково використовувалися латинські літери. Для подальшого розширення вглиб, додавали римські цифри, а ще глибше – маленькі латинські літери. Великі оповіді, що складаються з багатьох сюжетів, могли мати не один номер, а, відповідно, кількості окремих унікальних сюжетів у цьому творі. Наприклад, українська казка «Котигорошко» має у сюжеті магію, тому номер її сюжету 312D; німецька казка про «Гензель і Гретель» – також, тому має номер 327A; анекдот про попа із козиним голосом має сюжет із номером 1834.

Всі великі описи архівів у світі відсортовані за цим покажчиком (наприклад, Блумінгтон, Копенгаген, Марбург, Геттінген). Не зважаючи на критику за європоцентризм, що пов'язаний з обмеженістю європейськими казками, відсутність класифікації за описовими типами як сага чи легенда і тому подібне, цей індекс і донині має міжнародне значення⁴⁹.

Як бачимо, українська казкова традиція має всі варіанти запропонованого міжнародного покажчика, що можуть частково не збігатися за локальними назвами. Це дає підстави до міркувань стосовно генези жанру, його зрілості та різноманітності.

Таблиця 2. «Види українських казок»

Вид казки	Дослідники
казка авантюрна (новелістична)	Л. Дунаєвська
казка-анекдот (гумористична казка та анекдот)	П.Куліш, К. Шейковський, В. Гнатюк, Б. Грінченко, Ф. Колесса
казка богатырська	запропонували термін І. Снегірьов та І. Срезневський, у подальшому використовував С. Савченко
казка побутова (соціально-побутова)	С. Савченко, О. Бріцина
чарівні, фантастичні казки	І. Рудченко, П. Чубинський, М. Гиряк, В. Юзвенко, Л. Дунаєвська
казка героїко-фантастична	термін увів І. Березовський, використали у збірниках І. Хланта, П. Лінтур та інші.

⁴⁹ Multilingual Folk Tale Database: Aarne-Thompson-Uther Classification of Folk Tales (англ.) Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.mftd.org>

казка докучна	термін увів О. Афанасьєв, досліджував М. Драгоманов
казка кумулятивна	В. Давидюк
легендарна казка	М. Драгоманов, Л. Дунаєвська
новелістична казка	Л. Дунаєвська
казка про тварин	М. Дашкевич, С. Савченко, І. Березовський, Л. Дунаєвська, С. Карпенко
казка реалістична	М. Гнатюк, О. Бріцина
казка сатирична	П. Лінтур, І. Хланта
казка солдатська	П. Іванов, І. Грищенко
казка соціально-побутова	П. Чубинський, В. Гнатюк, Б. Грінченко, І. Хланта
казка гумористична	П. Лінтур, І. Хланта

Спираючись на праці про казкарів (байкарів) (В. Лесевич, В. Гнатюк, С. Савченко, М. Гиряк, Л. Бараг, П. Лінтур та інші⁵⁰), упорядники словника⁵¹ визначили його місце у фольклорній оповідній традиції. Це обов'язково талановитий від природи виконавець (оповідач) казок, який володіє достатнім репертуаром, є зберігачем (накопичувачем) казкової традиції, що суттєво впливає на її стан. Його життєвий досвід, володіння перейнятою від наставників фольклорною традицією, в глобальному її розумінні, прямо чи опосередковано відображаються у його манері оповідати казки, особливостях стилю, розвитку того чи іншого сюжету. У словниковій статті здійснено огляд праць науковців стосовно особистості казкаря, вказано на існуючі класифікації за В. Проппом, І. Хлантою, В. Гнатюком: казкар-епік (переважають чарівні казки), казкар-новеліст (соціально-побутові та анекдотичні казки), казкар-мораліст (повчальні легенди) та універсали (вміло подають всі види казок); за П. Кулішем, П. Івановим, М. Грушевським, П. Лінтуром, В. Бесарабою: казкар-ремісник, казкар-солдат, казкар-бурлака (прошарково-соціальна ознака, що вплинула на репертуар та манеру оповіді казкаря). Казкарі професіонали (так звані, баюни, байкарі) у слов'янській традиції є особливим культурним явищем. Натомість, у народі переважають казкарі не професіонали, представники старшого покоління (діди, баби), що розповідали казки своїм онукам. Українська казкарська школа береже пам'ять та збірники репертуару таких видатних казкарів як Р. Чмихала, В. Короловича, А. Калина, М. Галиці та ін. Така методика фіксації казки збудила особливу позицію науковців щодо формування збірників казок за репертуаром казкаря, а не за видовими ознаками казки.

Серед сучасної української довідкової літератури казкознавчі терміни зустрічаються у наступних виданнях: «Лексикон загального та порівняльного літературознавства» за редакцією А. Волкова (2001)⁵², «Літературознавча

⁵⁰ Бріцина О. Ю. Українська усна традиційна проза : питання текстології та виконавства. Київ, 2006. 400 с.; Березовський І. П. Українські казки і східнослов'янська народна оповідальна традиція // НТЕ. 1974. № 4. С. 36-43; Бесараба В. С. Дванадцять братів // Закарпатські казки Андрія Калина. Ужгород, 1972. 156 с.; Дег Л. У центрі уваги митець: творення та виконання традиційних казок // Усна епіка: етнічні традиції та виконавство : матеріали ... Київ, 1997. Ч. 1. С. 85-105; Івашків В. «Українские народные предания» Пантелеймона Куліша : до питання творчої історії // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 47. Львів, 2009. С.38-63; Кухаренко О. О. Казки Слобожанщини: від перших фіксацій до публікацій XIX – початку XX ст. (Історія та критика текстів). Автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.01.07 – фольклористика. Київ, 2009. 16 с.

⁵¹ Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии / Редкол: К.П. Кабашников и др. Минск: Наука і техника, 1993. 478 с.

⁵² Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 636 с.

енциклопедія» у двох томах за редакцією Ю. Коваліва (2007)⁵³, «Мала енциклопедія українського народознавства» за редакцією С. Павлюка (2007)⁵⁴, словник-довідник «Українська фольклористика», зредагований М. Чернописким (2008)⁵⁵, двотомна «Українська фольклористична енциклопедія» укладена М. Дмитренком (2018, 2020)⁵⁶ з великою статтею про казкознавство у нашому авторстві, «Українська фольклористична енциклопедія» (2019) за редакцією Г. Скрипник⁵⁷.

У «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства» за редакцією А. Волкова (Чернівці, 2001) вміщено статті: казка (С. 241-243, Ф. Євсєєв), казка про тварин (С. 243-244, А. Волков), побутова казка (С. 416-417), чарівна (фантастична) казка (С. 618, А. Волков). У статті «Казка» подано європейські відповідники (англ. folktales, фр. contes, нім. Märchen) та названо казку переважним жанром фольклорного епосу багатьох народів світу. Це «особливий тип оповідань, у яких конструктивну роль при витворенні змісту, структури, семантики, поетики, особливостей художнього вимислу відіграли міфоритуальні інтелектуальні надбання. Сягаючи своїми джерелами смислових структур сакральної міфологічної свідомості, казка виокремилась у фольклорний жанр у системі перехідного (від міфопоетичного до понятійного) типу мислення. У процесі формування казки перегрупувались міфоритуальні структури, відбувались радикальні зміни у сфері семантики та структури – у кожному казковому сюжеті по різному»⁵⁸. Функціонуючи у просторі й часі історичної доби, казка пережила етап десакралізації, отримавши новий зміст та естетичні властивості – чинник народного світосприйняття, моралі, національного самоусвідомлення. Також у статті подано історичний огляд праць про дослідження казки зі вказівкою на роль фольклористичних шкіл у розвитку науки про казку, важливість відкриття поняття «мотиву» та «сюжету».

Експлікації поняття казка так чи інакше враховували вигадку, надаючи їй статусу одного із жанрових чинників. Нарис І. Срезневського присвячений оглядові жанрів українського фольклору (1834), дозволив зробити рішучий крок у напрямку диференціювання народної казки від її літературного «двійника». З праць П. Куліша, М. Максимовича, І. Руданського, М. Драгоманова, І. Франка розпочалось її порівняльне вивчення. Виокремлення І. Франком мотиву як формотвірного складника сюжету дозволяло вивчити казку як у синтагматичному плані, так і в плані парадигматичного розчленування складників. Безпосередньо розвиваючи ідеї європейських вчених-казкознавців, Р. Волков створив структурно-синтагматичну інваріантну модель кількох сюжетів спорідненої теми («про невинно граних»). Полемізуючи з «атомарною» концепцією сюжету О. Веселовського, він запропонував структурно-семантичну формулу динамічних функцій (вчинків) типологізованих дійових осіб, релевантну, за його твердженнями, фантастичній казці. Одночасно з Р. Волковим, теорію східнослов'янської казки розвивав В. Пропп та М. Нікіфоров. Спираючись на здобутки етнографічної школи фольклористики, вчений дійшов висновку про етнографічний субстрат фантастичної казки – ритуал посвячення або ініціальний. Ідеї В. Проппа стали

⁵³ Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 608 с.

⁵⁴ Мала енциклопедія українського народознавства / За редакцією проф. С. Павлюка. Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2007. 832 с.

⁵⁵ Українська фольклористика. Словник-довідник / Укладання і загальна редакція М. Чернопиского. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 448 с.

⁵⁶ Українська фольклористична енциклопедія: у 2-х томах / упорядник М. Дмитренко. Київ: вид-во «Сталь», 1 т. 2018. 740 с., 2 т. 2020. 688 с.

⁵⁷ Українська фольклористична енциклопедія / голов. ред. Г. Скрипник. Київ: ІМФЕ імені М.Рильського НАН України, 2019. 840 с.

⁵⁸ Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 636 с. С. 241.

методологічною основою для розвитку етнографічного напрямку у східно-слов'янській фольклористиці (Б. Путілов, Л. Дунаєвська, В. Давидюк, С. Карпенко та ін.). Слід зазначити, що казка першочергово привертала увагу вчених під час спроб пояснити міфологічні джерела вербального фольклору, мистецтва (зокрема, представників міфологічного напрямку Я. Грімма, А. Куна, М. Мюллера, Ф. Буслаєва, О. Афанасьєва, К.Я. Ербена, О. Потебні та інших).

Зусиллями науковців-міфологів, представників антропологічної школи (Е. Ланг, Дж. Фрезер) та міграційної школи (Т. Бенфей, О. Веселовський) була розв'язана фундаментальна проблема казкознавства – подібності або навіть тотожності сюжетів світового казкового епосу. Сьогодні це явище пояснюється ізоморфністю смислових комплексів (міфів, магічних та ритуальних дійств тощо), властивих суспільній свідомості всіх архаїчних етносів. Міфоруитуальний ізоморфізм ментальних структур зумовив їх подібність і на вищому щаблі художньо-пізнавального мислення – на рівні фольклорної творчості. Новий етап у порівняльному казкознавстві започаткували німецький дослідник середньовічних напівфольклорних творів Й. Болте та чеський фольклорист І. Полівка «Примітками до «Дитячих і домашніх казок» братів Грімм» (1913-1932)⁵⁹. Це видання містить три об'ємних томи порівняльного огляду слов'янських, західно-європейських та позаєвропейських казок і два томи історії казок народів світу з показниками сюжетів. Праця мала кілька перевидань (1937, 1963 рр.), що дозволило поширити її серед фондів бібліотек та приватних колекцій науковців.

Паралельно розгорталась діяльність географічно-історичної або фінської школи. Ця школа пояснювала подібності генетичного характеру, що ускладнюються активним міжнародним взаємозапозиченням казкових сюжетів у історичні часи. Принципове значення для розв'язання проблеми подібності іонаціональних сюжетів мали вітчизняні показники сюжетних типів М. Андрєєва, а згодом групою східно-слов'янських вчених (де українську тематику розробляв І. Березовський)⁶⁰, створені за системою фінського компаративіста А. Аарне.

Казка (за Ф. Євсєєвим⁶¹) є результатом понятійного переосмислення давніх міфоруитуальних надбань. Казки про тварин зберегли тотемістичні вірування, за якими людські спільноти вважалися нащадками тієї або іншої тварини – обожненого покровителя і родоначальника спільноти. Людина певної тотемістичної фратрії могла називати себе ім'ям тотема. Вірогідно, що за казковими тваринами приховуються люди, їх стосунки і вчинки. Проте більшість сюжетів показують загальне шанобливе ставлення людини до тваринного світу, який нею одухотворювався та обожнювався. Саме цим пояснюється надзвичайна різноманітність та «регламентованість» у взаєминах людей і тварин, з одного боку, і тварин між собою, з іншого. Особливу групу казок складають сюжети про звірів-хитрунів, так званих трікстерів. Казки такого типу набули значного поширення у народів Африки, Азії та Америки і менше властиві європейській творчості. Водночас у слов'ян активно побутують сюжети про хитру лисичку, птахів, що можуть

⁵⁹ Bolte, Johannes; Polivka, Georg. Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm I - V 5 Teile komplett Erster Band (Nr. 1-60) / Zweiter Band (Nr. 61-120) / Dritter Band (Nr. 121-225) / Vierter Band (Zur Geschichte der Märchen, I-VIII) / Fünfter Band (Zur Geschichte der Märchen, IX-XIV. Register). Hildesheim : Georg Olms, 1963. (перше видання упродовж 1913-1932 pp. Leipzig, Dieterich)

⁶⁰ Aarne A. Verzeichnis der finnischen Ursprungssagen und ihrer Varianten (FFC 8). Helsinki, 1912; Андреев Н.П. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне. Ленинград, 1929; Сравнительный указатель сюжетов: Восточнославянская сказка. / Сост. Барга Л.Г., Березовский И.П., Кабашников К.П., Новиков Н.В. Ленинград : Наука, 1979; Андреев М. П. Сюжетный показчик украинских народных сказок / Упоряд. С. Д. Карпенко. За матеріалами фотокопії рукопису М. П. Андреева / За редакцією М. К. Дмитренка. Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук», 2015. 184 с.

⁶¹ Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 636 с. С. 241-243.

жорстоко поглузувати з чоловіка, який завдав шкоду пташенятam тощо. За міркуваннями науковців, казки про звірів-хитрунів відтворюють зооморфними засобами найархаїчніші психологічні процеси самої людини. Частина казок про тварин виокремлюється на підставі усталеної композиції – це кумулятивні казки типу «Рукавичка», «Звірі в ямі», «Як звірі ходили до Сонця» та подібні. Тваринний епос надзвичайно різнобарвний за художніми особливостями та сюжетними типами. У слов'янському фольклорі українські казки про тварин є найбільш презентативними.

Чарівні (фантастичні) казки становлять виразний жанровий різновид фольклорного епосу, і його відносна цілісність зумовлюється естетизацією фантастичного. Останнє є метаморфованим вираженням міфологічної ментальності – на її ґрунті сформувалися фольклорні особливості творчого мислення. Характеризуючись довершеністю художнього змісту і поетики, фантастична казка найбільше зберегла особливості міфологічного світосприйняття. Крізь вербальну завісу тексту, розмаїту систему образів персонажів і захоплюючу чарівність їх вчинків, стрімкий, майже детективний перебіг подій з обов'язковою перемогою добрих сил, виразно постає потужне інтелектуальне міфологічне підґрунтя. Майже всі чарівні дерева, гори та «драбини до небес» у казках уособлюють універсальну міфологічну концепцію всесвіту – «світове древо» ця ж модель всесвіту є детермінантом усіх фольклорних, насамперед казкових, потроєнь – як на рівні глибинної семантики (три вчинки героя тощо), так і на рівні стилістики казки. Обоювання птахів (пари птахів) із надання їм сонячної символіки сприяє появі казкової «птиці-вогневиці». Зооантропоморфні герої казки (Іван-Ведмежий Син, Іван-Сученко, Царівна-Жаба, Царевич-Рак, Царевич-Вуж та подібні), поєднання або почленування персонажа – це не що інше, як видозмінені форми тотемістичних культів та вірувань.

З'ясування П. Кулішем, М. Сумцовим, М. Драгомановим та іншими науковцями ролі ініціальних ритуалів у загальній будові чарівних казок дозволяє пояснити і останній поділ світу на «цей» і «потойбічний». Так само як неофіт, що проходить обряд «посвячення» (ініціальний) тимчасово «помирає» і «відроджується» у новому соціальному і віковому статусі з правом вступати в шлюбні стосунки, так і герой казки вирушає на «той світ» за чарівними предметами, а найчастіше – за нареченою. Після різних випробувань він повертається на «цей» світ і на те ж місце, з якого почався його шлях. Така колова композиція казки зумовлюється сонячною коловоротною символікою.

Чарівні казки (якщо їх розуміти як сукупність варіантів сюжету) означені формалізованістю складників, загальноохоплюючою структурованістю дискурсу. Тому в них бачимо кілька структурних рівнів: а) мовно-синтагматичний (П. Куліш, М. Сумцов, Р. Волков); б) синтагматичний «елементарних сюжетів» (Б. Кербеліте, О. Бріцина); в) лінійний структурно-функціональний (І. Франко, М. Гнатюк, В. Давидюк); г) компонентний парадигматико-синтагматичний (М. Драгоманов, Л. Дунаєвська, Л. Наумовська, І. Грищенко); д) причинно-наслідкових зв'язків «боротьба»/«перемога», які набувають вигляду просторової «решітки» (О. Кирилук). Структурно-стратифікаційна організація дискурсу поєднується з пізнавальними, філософськими, дидактичними, етичними, естетичними, розважальними та оповідними функціями чарівних казок.

Побутові казки, як і фантастичні, мають багато ірреального та позалогічного, що постає у «реалістичних» побутових формах. З огляду на такий «реалізм» виникнення побутової казки пов'язувалося із загостренням соціальних відносин XVI-XVII ст. На сьогодні, можна вважати доведеним її раннє створення на ґрунті міфологічних та ритуальних традицій. Побутова казка відобразила процеси «соціологізації» суспільної свідомості перехідного – від суспільно-родового до феодального – періоду. Певна частина усталених структур міфоритуальної духовної спадщини залучалась до відтворення суспільних процесів. Тому, скажімо, за зовнішньою реалістичністю казки «про ошуканого біса» («Балда») приховуються складні міфоритуальні уявлення, що відтворюються науковими реконструкціями. Поєднання нового соціального з традиціями міфології часто викликало ефект ірреального, алогічного, а часто й комічного. За давньою диференціацією добра і зла, героїв побутових казок групують на позитивних та негативних: з одного боку – кмітливі робітник чи наймит, з іншого – недолугі хазяїн, пан, піп. Поетизація та естетизація комічного у побутовій казці дозволяла розглядати її як одну із важливих складових частин народної «сміхової культури» (за П. Лінтуром, І. Хлантою та ін.).

Поряд з «класичним» терміном побутова казка, було запропоновано низку визначень. Частина з них для позначення всього жанру, на заміну терміну побутова казка: новелістична, соціально-побутова, реалістична. Інші – як окремі жанрові різновиди: авантюрна, новелістична, гумористична, побутова новелістична, родинно-побутова, сатирико-гумористична, сатирична, солдатська, соціально-побутова. А. Аарне окремо вирізняв як жанр казки про чорта. Термін новелістична казка наголошує на близькості до ренесансної новели та фацеції, між якими й побутова казка має місце «взаємообміну» сюжетами. Слід вказати на велику різницю між східно-слов'янською та західно-європейською термінологією. В європейському казкознавстві побутову казку не зараховують до поняття казки (напр. нім. Märchen – чарівні казки, Fabel – казки про тварин). Фактично, це жанр народного оповідання, що у XVI ст. набув популярності та зберігся у вигляді збірників. В українській оповідній традиції соціально-побутові казки набули статусу небилиць та бувальщин і, знову ж таки, жанрово належали до народних оповідань.

За художньо-стильовими параметрами, побутові казки можна розділити на три групи. У першій, поряд з реальними особами, наявні антропоморфні або зооморфні істоти: Доля, Горе, Біда, Злидні, Кривда й антитетично – Щастя й Правда як залишки міфологічного світосприйняття. Помилковим є сприйняття казкознавцями цих персонажів як алегоричні образи. За виникненням ці сюжети належать до давніших. Другу групу складають казки про чорта. Третя група – суто побутові казки. Вказані групи розрізняють також за сюжетоскладанням. Казки першої групи мають розроблений кількадепізодний сюжет, часом з традиційними фольклорними поєднаннями. Сюжети третьої групи тяжіють до простоти, одноепізодності (переважно). Казки про чорта тяжіють або до першої, або до третьої групи. І до окремої тематичної групи можна віднести нечисленні історичні казки.

До старіших за виникненням побутових казок належать ті, в яких оповідається про людей, що відрізняються певною психологічною (переважно негативною) рисою. Тому що в них висміюються злі людські ґанджі (подібні казки відомі у всіх народів). Вони близькі до анекдотів, з яких, напевно, розвинулися. Найпоширеніші казки про глупоту

(«Про дурня Терешка»), надмірну завбачливість («Шепелява Анця»), про наївну простакуватість («Міна»), невміння зберігати таємниці («Язиката Хвеська»), про скнарість («Покараний скупець») та ін. Натомість, із певною симпатією оповідається про шахрая (крадія, блазня, солдата). Складніші сюжети мають родинно-побутові казки. В них відображено конфлікти родинного життя: про чоловіка та жінку («Голонострижено»), про мачуху та пасербицю («Бабина дочка й дідова дочка»), про батьків та невдячних дітей («Невдячний син»), про бідного та багатого братів («Два брати»). Пізнішої генези соціально-побутові казки. Вони поділяються на тематичні цикли: багатий і бідний, пан і мужик. Тут симпатія завжди на боці скривджених.

Поетика побутової казки, загалом, подібна у всіх народів. Персонажі гостро, контрастно протилежні, поділені на позитивних і негативних. У родинно-побутових казках це затурканий, безмовний чоловік і завзята, зла жінка. У казках про невинно гнаних – мачуха і пасербиця: пихата, жорстока нероба – бабина дочка й проста, щира, доброзичлива трудівниця – дідова дочка. У суспільно-побутових казках панові або попові протиставлено простого селянина, наймита, солдата. Вчинки персонажів теж контрастні. Контрастність спостерігається у мовних характеристиках, діалогах (часто це питання й відповіді, або суперечки). Мотиви зіткнення (часто в наслідок зустрічі), контрастуючи дійових осіб, часто є зачином сюжету. Однотипні епізоди нанизуються на сюжетний стрижень – створюючи кумулятивні ланцюжки, або поєднуються за фольклорним правилом сюжетоскладання – потроєння. Дія розгортається стрімко. Її активізують діалоги, які складають більшу частину тексту. Саме цим побутові казки подібні до казок про тварин, проте відрізняються від чарівних казок. Немає повільності, урочистості, ретардацій. Майже відсутня казкова обрядовість, окрім ініціальних та фінальних формул. Зачини відразу вводять у вихідну сюжетну ситуацію, а кінцівки мають мораліте або жартівливу римовану примовку.

Чарівна (фантастична) казка⁶² – найрозвиненіший і найтиповіший жанр народної казки, власне казка. Основною її ознакою є переважання фантастичного начала над реальністю. Передумовою виникнення чарівних казок є віра у чарівне. Початки чарівної казки вбачають ще у первіснообщинному соціумі, у нові кам'яні доби. Як жанр, вона сформувалася за межами первісної культури. Після руйнації міфологічного мислення, відбулася трансформація міфологічних уявлень, образів, мотивів у казках з наближенням до суспільно-реальної дійсності. Фантастичні складники-мотиви (страшна кара) і образи (змії-дракони) тотожні з подібними міфологічними, але не входять до релігійно-міфологічного канону. На відміну від міфу, в чарівній казці є настанова на художню вигадку та розважальність, завжди є моральне начало: боротьба добра і зла. Спільна ідея всіх чарівних казок – обов'язкова перемога добра як уречевлення людської мрії. Відтак – гостре розмежування і протиставлення позитивних і негативних героїв. Поряд із міфологією, передумовами чарівної казки були магія, анімізм, а головне – обряди. Останні, втрачаючи значення життєвих норм, сприймалися як щось надзвичайне, дивовижне, пов'язане зі світом фантастики.

Аналізуючи дослідження про структуру чарівної казки, бачимо, що вона є найбільш вивченою як на регіональних, так і на національних рівнях. Дія в ній відбувається на

⁶² Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 636 с. С. 618.

пограниччі чарівного та реального в невизначеному, специфічному, суто казковому часі та місці. Образи-персонажі розподіляються на декілька груп: герої (у чоловічих казках), героїні (у жіночих казках), антагоністи, помічники героя. Своєрідну й важливу групу становлять чарівні предмети. Виклад подій тут відбувається через специфічні закономірності, що притаманні саме чарівним казкам. Існує традиційна пов'язаність попередньої події чи ситуації з наступною. Структурними законами чарівної казки є повторення, потрібність, ступневість наростання дій. Контрасне зіставлення персонажів визначає фабульну організацію з паралельними контрастними епізодами. Обов'язкова гіперболізація, традиційно сформалізована мова.

Що до генези жанру, то автор словникової статті А. Волков⁶³ коротко зазначає, що казкознавці неодноразово шукали «прабатьківщину» жанру чарівної казки. Таку прабатьківщину часом знаходили на Сході, доводили, що жанр виник у давній Індії й через іранське та арабське посередництво (збірник «1001 ніч») перейшов до Європи (Т. Бенфей, М. Драгоманов). Друга гіпотеза відшукувала коріння чарівної казки в давньо-грецькій міфології (М. Сумцов). Існує спільний погляд, що сюжети європейських чарівних казок виникли за давнини на спільному індоєвропейському терені, в час перед поділом народів і мов. Згідно зі ще однією гіпотезою, чарівна казка виникає полігенетично, тобто в кожного народу незалежно від іншого.

Таблиця 3. «Гіпотези походження чарівної казки»

№	Гіпотеза	Суть гіпотези
1	Міграційна	<i>Встановлення прабатьківщини казкового сюжету. Таку прабатьківщину часом шукали на Сході, доводили, що жанр виник у давній Індії й через іранське та арабське посередництво (збірник «1001 ніч») перейшов до Європи (Т. Бенфей, М. Драгоманов).</i>
	Міфологічна	<i>Гіпотеза відшукувала коріння чарівної казки в давньо-грецькій міфології (М. Сумцов).</i>
3	Індоєвропейська	<i>Існує спільний погляд, що сюжети європейських чарівних казок виникли за давнини на спільному індоєвропейському терені, в час перед поділом народів і мов (І. Франко).</i>
	Полігенетична	<i>Згідно з гіпотезою, чарівна казка виникає полігенетично, тобто в кожного народу незалежно від іншого (О. Потебня, М. Сумцов, Л. Дунаєвська).</i>

«Літературознавча енциклопедія» у двох томах за редакцією Юрія Коваліва (2007)⁶⁴ вміщує найповніший ряд статей з галузі казкознавства: казка (С. 450-451), казки про тварин (С. 541-452), побутові та чарівні, казка-анекдот (С. 452), казкар,

⁶³ Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 636 с. С. 618.

⁶⁴ Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 608 с.

казкознавство (С. 452). Акцентуючи на українському аспекті висвітлення та використання термінів, упорядник стисло дає інформацію про види казок у статті «Казка», акцентуючи на історії едиційної практики та студіюванні, називаючи ряд імен науковців, що зробили значний вклад у вивчення української народної казки. «На початку формування українського казкознавства дослідження казки провадили письменники та літературні критики І. Срезневський, Є. Гребінка, О. Бодянский, П. Куліш, М. Костомаров, І. Верхрадський, Т. Рильський, М. Сумцов, П. Житецький, Х. Ящуржинський та ін. Наукові основи вивчення казки закладали І. Рудченко («Народні південноруські казки», 1869-70), П. Чубинський (другий том «Трудів етнографічно-статистичної комісії в Західно-Руський край...», 1878), М. Драгоманов («Два українських фавльо та їх джерела», «Українські народні оповідання у французькій мові»), І. Манжура («Казки, прислів'я тощо, записані в Катеринославській та Харківській губерніях...», 1890), Б. Грінченко (третій випуск «Етнографічних матеріалів, зібраних в Чернігівській та в сусідніх із нею губерніях», 1897), І. Франко («Казка», «Пісні та казки про Правду і Неправду», «Національний колорит у казках Бодянского», «Перше видання «Наських казок» Бодянского», «Байка про байку»), В. Гнатюк (перший том «Етнографічних матеріалів з Угорської Руси», 1890; «Українська народна словесність», 1916; «Народні байки», 1919), М. Грушевський («Історія української літератури». – Т. 1), Ф. Колесса («Українська народна словесність», 1938) та ін. Важливі спостереження щодо казки наявні у фольклористичних працях О. Потебні («Про деякі символи у слов'янській народній поезії», 1860). Специфіка народної казки розкрита у дослідженнях Р. Волкова («Дослідження із сюжетоскладання народної казки», 1924), С. Мишанича («Народні оповідання», 1983; «Українська народна казка», 1986), О. Бріциної («Українська народна соціально-побутова казка. Специфіка та функціонування», 1989), Л. Дунаєвської («Українська народна проза (легенда, казка) – еволюція епічних традицій», 1997), І. Хланти («Соціально-побутова казка») та ін. Такий далеко не повний перелік імен дослідників та їх праць безперечно стає орієнтиром у безперервних напрацюваннях у галузі українського казкознавства. Зазначає Ю. Ковалів і про відсутність жанрової єдності казки, що зумовлює невизначеність її смислових меж. За семантикою, казки розмежує на чарівні, побутові та про тварин; за структурними ознаками – кумулятивні, авантюрні, легендарні, анекдотичні, сатиричні, гумористичні⁶⁵.

У статті «Казкознавство»⁶⁶ сказано, що це відгалуження фольклористики, сформоване у ХІХ ст., предметом вивчення якого є казка, проблема її збирання, опрацювання, систематизації, висвітлення різними школами та напрямками науки про народну творчість. Українським казкознавством цікавиться Міжнародна асоціація українців, Міжнародний комітет славистів, Міжнародне товариство етнології і фольклору Європи, Міжнародне товариство дослідників народної прози, сприяючи публікації популярних та науково-популярних народних казок, а також фінансування фольклорних експедицій.

У «Малій енциклопедії українського народознавства» за редакцією С. Павлюка (2007)⁶⁷ вміщено статтю В. Сокола «Казка», де народну казку ідентифіковано як *жанр*

⁶⁵ Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ, 2007. С. 450-451.

⁶⁶ Там само. С. 452.

⁶⁷ Мала енциклопедія українського народознавства / За редакцією чл.-кор. НАН України, д-ра іст. наук, проф. С. Павлюка. Львів : Ін-т народознавства НАНУ, 2007. 832 с. С. 253.

усної народної прози. Автор визначає жанрові особливості казки – художня вигадка та розважальність; викінчений, динамічний сюжет; гіперболізація фізичних і духовних якостей персонажів. За змістом, автор статті підтримує позицію науковців щодо поділу казок на жанрові різновиди – казки про тварин (генетично найдавніші) із різновидом кумулятивні; фантастичні (чарівні, героїчні, пригодницькі), де поєднано міфічне, фантастичне та героїчне начала; третій жанр – соціально-побутові, що відтворюють розшарування суспільства. Тут визначено тематику: про вередливих, язикатих жінок, зажерливого чоловіка, винахідливого злодія. Стаття досить фрагментарна, не висвітлює повністю особливостей малої епіки та не торкається здобутків українського казкознавства.

У словнику-довіднику «Українська фольклористика», зредагованім М. Чернописким (2008)⁶⁸ поняття «казка народна» (С. 176-178) окреслено в межах виду казки як оповідання фантастичного змісту, що виражає морально-етичні ідеали народної філософії про перемогу добра над злом. Вдаючись до цитування теоретичних праць І. Франка про українську народну казку, М. Чернопиский здійснив спробу виписати її особливості структури, тематики, різновидів, поетичних засобів. Стаття має науково-популярний стиль і пояснює причини виникнення лакун в українському казкознавстві. Так, посилаючись на свою публікацію «Франкова концепція народної казки у контексті казкознавства ХХ ст.»⁶⁹, вчений зазначає, «що на заваді намаганням В. Гнатюка видати найбагатший серед європейських народів український казковий епос стала Перша світова війна і повоєнне розчленування та поневолення новою окупацією України, а проголошення народної казки шкідливим твором для «пролетарської дитини» в 20-х роках та вульгарно-соціологічна її репарація так званою «марксистською наукою» в наступні десятиліття і фізичне знищення найвизначнішого після Франка вченого-енциклопедиста, казкознавця М. Грушевського та цілої когорти видатних науковців-україністів остаточно загальмувало розвиток українського казкознавства. Тому і сьогодні українці не мають повного академічного видання свого національного казкового епосу, тому і досі, через неглибоке теоретичне осмислення жанру, народну казку змішують з новелами, анекдотами, різними оповіданнями, приточують до неї дитячі кумулятивні віршовані «безконечники» і навіть голоси звірів та птахів, а внутріжанрова класифікація традиційно залишається емпірично-еклектичною – «про тварин», «героїчно-фантастичні» чи «чарівні», «соціально-побутові». Наявність визначень «культово-анімістичні (міфологічні)» казки, «казки-легенди», «казки-притчі», «казки-анекдоти» і таке інше свідчить не тільки про складність типології казкового епосу, а й жанрів фольклорної прози взагалі, яку ділять ще більш умовно – «казкова» і «неказкова».

В «Українській фольклористичній енциклопедії» (Т 1, Київ, 2018) за редакцією М. Дмитренка вміщено нашу статтю про казкознавство (С. 542-555), а також сатті «Казка», «Казка богатирська», «Казка кумулятивна» у авторстві О. Бріциної та маленьке повідомлення «Казкотерапія» написане М. Вовк. У цих статтях нас цікавлять визначення термінів дослідниками. Так, зокрема, щодо терміну казка зазначено, що це – «жанр прози, що разом із не казковою прозою складає пласт традиційної усної народної прози». За словами О. Бріциної, «казка заснована на вимислі, має установку

⁶⁸ Українська фольклористика. Словник-довідник / Укладання і загальна редакція М. Чернопиского. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 448 с.

⁶⁹ Чернопиский М. Франкова концепція народної казки у контексті казкознавства ХХ століття // Записки НТШ. Т. ССЛ. Львів, 2005. С. 375-405.

на вимисел, тобто не передбачає визнання оповіді за достовірну, вимагає переваги естетичної функції над всіма іншими (зокрема інформативною), але казка не як споглядання краси, а як забава, словесна гра, що активізує уяву слухача та оповідача»⁷⁰. Окремими статтями О. Бріциної презентовано багатирську казку та кумулятивну. В статті про кумулятивну казку згадано народну назву – безкінечна казка, що останнім часом в науці позначається терміном «рекурсивна казка» (від лат. *recursio* повертаюся, біжу назад) на означення послідовності з поверненням⁷¹. У великій за обсягом статті «Казкознавство» (М. Дмитренко, С. Карпенко) визначено, що «казка – фольклорний розповідний сюжетний твір про вигадані, часто фантастичні події, що відбуваються з людиною чи твариною; вид усної народної прози: епічні твори алегоричного, повчально-розважального, чарівно-фантастичного, пригодницького, героїчного або побутового реалістичного змісту з установкою на вигадку і щасливу розв'язку для головного героя»⁷².

Наприкінці 20-х років ХХІ ст. пошавилася робота над виданням енциклопедій академічними установами. Зокрема, «Українська фольклористична енциклопедія» упорядкована В. Соколом (2018)⁷³ та «Українська фольклористична енциклопедія» укладена Г. Скрипник (2019)⁷⁴. В цих енциклопедіях приблизно повторюються думки попередніх видань. І вони, на нашу думку, мають за мету облік персоналій дослідників, їх короткої біографії та наукової активності.

Отже, серед українських науковців немає точного визначення щодо видових та жанрових особливостей казкового епосу, що й відобразилося у статтях словників, довідників та енциклопедій. Розуміння казки як жанру (літератури) суперечить певним аспектам сприйняття її як виду усної народної прози. Таким чином маємо: казка як жанр усної народної прози (В. Сокіл); казка народна як вид оповідання (М. Чернопиский); казка як жанр фольклорного епосу (А. Волков); одне з найточніших визначень – *казка як один із основних видів усної народної прози, що відрізняється від інших усних оповідей (повір'я, бувальщини, легенди, оповідання), що мають інформативний характер, установку на вигадку, тобто домінування естетичної функції*. Безперечно, казки розповідаються для розваги та повчання. Проте установка на вигадку не може достовірно визначити місце казки серед оповідної прози (Ю. Ковалів).

Таблиця 4. «Визначення казки»

№	Визначення
1	казка як жанр усної народної прози (В. Сокіл);
2	казка народна як вид оповідання (М. Чернопиский);
3	казка як жанр фольклорного епосу (А. Волков);
4	казка як один із основних видів усної народної прози, що відрізняється від інших усних оповідей (повір'я, бувальщини, легенди, оповідання), що мають інформативний характер, установку на вигадку, тобто домінування естетичної функції (Ю. Ковалів).

⁷⁰ Українська фольклористична енциклопедія. У 2-х томах. Т. 1. А – Л / Упорядник М.К. Дмитренко. Київ: Вид-во «Сталь», 2018. 740 с. С. 540.

⁷¹ Там само. С. 542

⁷² УФЕ У 2-х томах. Т. 1. А – Л / Упорядник М.К. Дмитренко. Київ, 2018. С. 542-555; С. 542.

⁷³ УФЕ / Упорядник В. Сокіл. Львів, 2018. 800 с.

⁷⁴ УФЕ / [голов. ред. Г. Скрипник]; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2019. 840 с. С. 373-377.

5	казки – унікальний пам'ятник минулого, де закодовані релігійні, моральні, естетичні норми і цінності наших пращурів; основною рисою казки є вигадка, творча мрія, фантазія. Все це має глибоко реалістичні підвалини, бо ж є відображенням правдивих мрій, сподівань і прагнень наших далеких предків... Казки є уособленням житейської мудрості, мають логічну й художню довершеність..., є оберегом добрих традицій (І. Хланта)
6	казка – жанр прози, що разом із не казковою прозою складає пласт традиційної усної народної прози (О. Бріцина)
7	казка – це епічне оповідання чарівно-фантастичного, алегоричного і соціально-побутового характеру із своєрідною традиційною системою художніх засобів, підпорядкованих героїзації позитивних, сатиричному викриттю негативних образів, часто гротескному зображенню їх взаємодії (Л. Дунаєвська)
8	казка – фольклорний розповідний сюжетний твір про вигадані, часто фантастичні події, що відбуваються з людиною чи твариною; вид усної народної прози, що охоплює епічні твори: алегоричного, повчально-розважального, чарівно-фантастичного, пригодницького, героїчного або побутового реалістичного змісту з установкою на вигадку і щасливу розв'язку для головного героя (за М. Дмитренко, С. Карпенко)

Хоча інформативна та дидактична функції народної казки є головними, науковці ставлять на перед розважальну (емотивну) функцію. Пояснення цьому знаходимо у розумінні будь-якої оповіді як інформації та досвіду, а казка вимагала певного налаштування слухача на її сприйняття та включення творчої уяви учасників комунікації. Не зважаючи на те, що казкознавство як напрям фольклористики існує понад сотню років, все ще немає всеохопного визначення казки, здатного вмістити всю широту казкової фантазії, сюжетів та мовної структури. Для розуміння народної казки як фольклорного феномена у світовому казкознавстві ХХ століття компаративістська, антропологічна, психоаналітична, структуралістська теорії лише обумовили каталог художньої фактури сюжетів, заклали основу для подальшого вивчення казки.

Спираючись на праці казкознавців ХІХ, ХХ та ХХІ століть, зокрема: О. Потебні, П. Куліша, М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського, В. Гнатюка, Г. Сухобрус, І. Хланти, І. Березовського, Л. Дунаєвської, М. Дмитренка, О. Бріциної, М. Чернописького, Л. Мушкетик, О. Івановської, І. Грищенко та інших, означимо періодизацію українського казкознавства. Умовно визначимо чотири періоди:

I період – *«від фіксації до вивчення»* (обумовлений історичним становленням науки та формуванням критеріїв вивчення народної казки);

II період – *теоретичний* (зумовлений дискурсами між українськими фольклористичними школами (міфологічною, культурно-історичною, психологічною, антропологічною); темпорально це кінець ХІХ – перша третина ХХ століття);

III період – *популяризаторський* (зумовлений переважанням публікацій популярних та науково-популярних збірників казок; в цей час вивчення природи малої епіки представлено переважно у вступних статтях до видань);

IV період – *пострадянський або сучасний* (позначений пошуками нових шляхів фіксації та вивчення народної казки; у часовому проміжку цей період збігається з відкриттям кафедр фольклористики в університетах Києва (1991 р.) та Львова (1990 р.)).

Таблиця 5. «Періодизація українського казкознавства»

<i>Період</i>	<i>Назва періоду</i>	<i>Зміст напрацювань</i>
I період (1830-1870 рр.)	«від фіксації до вивчення»	обумовлений історичним становленням науки та формуванням критеріїв вивчення народної казки
II період (1870-1920 рр.)	теоретичний	зумовлений простеженням дискурсів між українськими фольклористичними школами (міфологічною, культурно-історичною, психологічною, антропологічною). Темпорально це кінець XIX – перша третина XX століття.
III період (1920-1990 рр.)	популяризаторський	співвідносився з публікаціями популярних та науково-популярних збірок казок, а також принагідне вивчення природи малої епіки (переважно у вступних статтях до видань).
IV період (1990-2020 рр.)	сучасний	збігається з відкриттям кафедр фольклористики в університетах Києва і Львова та розгортанням різновекторних досліджень про народну казку.

Перший та другий періоди розвитку українського казкознавства були початком наукового осмислення художньої специфіки народної казки як виду фольклору, що відображено у працях фольклористів-теоретиків XIX – початку XX ст. (М. Костомаров, О. Потебня (міфологічна, психологічна школи), І. Рудченко, М. Сумцов, М. Драгоманов, І. Франко (компаративістика), В. Гнатюк, М. Павлик, А. Кримський, С. Савченко та ін.), де поставали питання:

- побутування, історичного розвитку, міфологічного сприйняття дійсності;
- утилітарного призначення текстів казок;
- розглядалися міжетнічні механізми запозичення казкових сюжетів та мотивів;
- вивчався образ казкаря як носія народної епічної пам'яті.

Результатом вивчення казкового епосу стають:

- відображення фольклорної поетики казки у творах письменників із врахуванням художньої трансмісії традиційних сюжетів, мотивів та образів;
- створення казкових фондів шляхом збирання та видання текстів;
- вивчення казкового епосу та спроба класифікації казок;
- вивчення деяких питань народної культури крізь призму казки.

Спробу періодизації казкознавства ХІХ ст. знаходимо також у дисертації І. Грищенко⁷⁵.

Доба Романтизму, а перед нею й доба Просвітництва, були сприятливими для вирішення ряду культурних та соціальних питань, пов'язаних з інтересом вищих прошарків населення до етнографії, народного побуту (звичаїв, обрядів) та усної творчості. Ряд досліджень літописної та повістєвої літератури дозволив простежити умовні межі побутування казкової традиції та віднайти найстаріші сюжети та мотиви казки. Упродовж усього періоду розвитку давньої літератури, народна казка як самостійний художній твір та самодостатня жанрова модель, фактично, не сприймалася, не вивчалась і не записувалась ні в якій формі. Вона перебувала в естетичній свідомості давнього українського суспільства як жива художня традиція. Так, наприклад, давні літературні пам'ятки зберегли казковий сюжет про Кожумяку, який у нерівному бою перміг печенізького богатиря і в такий спосіб захистив честь Вітчизни⁷⁶ («Повість минулих літ»). «Слово о полку Ігоревім» змальовує образ Ярославни, яка на стіні Путивля плаче, тужить за чоловіком, звертаючись до Вітру, Дніпра й Сонця, щоб вони допомогли Ігорю повернутися з полону. Тут вгадується героїня народної казки, яка в скрутні хвилини життя просить допомоги у чудодійних сил природи. «Їхня допомога у втечі Ігоря з полону, звичайно, позначена впливом народної казки», зазначав Б. Степанишин⁷⁷. Використання казкових мотивів і сюжетних сегментів народної казки вгадується у філософсько-дидактичних та апокрифічних книгах епохи Відродження (ХV-ХVІ ст.): «Аристотелеві врата», «Тайная тайних», «Люцидарій»⁷⁸. Про існування казкових мотивів в українській літературі барокового періоду (ХVІ-ХVІІІ ст.) писали Г. Сухобрус (розглядаючи полемічну, проповідницьку та повістєву літературу: дидактичну повість «Стефаніт і Іхтілат», повість «Індійське царство»)⁷⁹, В. Шевчук (вказував на казкову фантастику у творах про чуда (чудеса) письменників ХVІІ ст.: Петра Могили, Афанасія Кальнофойського, Іоанікія Галятовського, «Житія святих» Дмитра Туптала, оповідання про Сатира Самійла Величка)⁸⁰, Л. Дунаєвська простежувала казкові мотив та сюжети у творах І. Вишенського, Х. Фіلالета, Л. Барановича, І. Галятовського, А. Радивиловського, Ф. Прокоповича, Г. Сковороди⁸¹.

Поступовість у відкритті давніх, давніших та найдавніших артефактів про побутування жанру народної казки у книжній традиції стала виконувати роль наукового методу українських казкознавців. Відтак, використання народної казки в українській давній літературі, характеризуючись постійністю, стійкістю, послідовністю входження в її тексти у домінуючій своїй суті, простежується у зверненні до мотивів, образів, прийомів народної фантастики у зображенні дійсності як засобу белетризації в канонічних релігійних і неканонічних світських творах, яке особливо активізувалося в українській літературі епохи бароко, у розвитку жанрової системи ХVІІІ ст. Поряд із пропагуванням мандрівних та етнічних казкових сюжетів, спостерігалася й заборона

⁷⁵ Грищенко І.В. Міжетнічна фольклорна комунікація в народній прозі: монографія. VADEX, 2015. 270 с.; Грищенко І. В. Фольклорні когнітивні патерни: міжетнічний полілог у народній прозі України. Автореферат дисертації ... Київ, 2017. 41 с.

⁷⁶ Полек В. Історія української літератури Х-ХVІІІ ст. Київ : Вища школа, 1994. 144 с. С. 30.

⁷⁷ Степанишин Борис. Давня українська література в школі. Київ : Либідь, 2000. 504 с. С. 347.

⁷⁸ Горбонос О. Народна казка в естетичному просторі давньої літератури: культурологічний аспект // Література. Фольклор. Проблеми поетики. Вип. 39, ч.1. Київ, 2013. С.41-47. С. 45.

⁷⁹ Сухобрус Галина. Українська народна поетична творчість: У 2 т. Київ, 1958, Т.1. 390 с. С.358

⁸⁰ Шевчук Валерій. Українська класична літературна казка та шляхи її розвитку // Срібна книга казок: Українські літературні казки / упоряд та приміт Ю. Винничука. Київ: Веселка, 1992. С.5-14. С.6.

⁸¹ Дунаєвська Л. Українська народна казка. Київ : Вища школа, 1987. 126 с. С.7.

«казки казати». Так, у повчальному слові XII ст. Кирила Туровського пекельні муки на тому світі чекали на тих, хто «байки баїть»⁸².

У писемних пам'ятках княжої доби оповідачів казок, легенд, притч, талановитих знавців народної мудрості, які вміли художнім словом заворожувати, навіювати відповідний настрій, називали «баюнами». Баюни були професійним прошарком суспільства, а той, хто знав багато казок чи чогось подібного, міг знайти роботу та спосіб прожиття. З огляду на ці обставини, усна традиція переповідати та берегти в пам'яті була завжди актуальною. У народному мовленні слово «баяти» зафіксоване фольклористами і в XIX ст.: «Казали б казку, баяли б байку до самого світу» (І. Рудченко); «Що говорять, то й виговорять. – Що баяють, то й вибаяють» (М. Номис). Детальну інформацію про термін «казка» як правдиву інформацію та як назву жанру певних епічних зразків фольклору у різних народів містить розвідка Й. Болте та Ір. Поливки (1915), де простежено накладання лексем казка, байка, сказка, міф, фабула, fiaba, favola, märchen, tails, conte⁸³ тощо. Тому парадоксально звучить думка, що до казкового пласту фольклору належить те, чому не вірять, що перестало бути актуальним. Дійсно, казкові сюжети не завжди однозначно розуміються. З огляду на змішування термінів, відбулося і змішування самих наративів (об'єднання під однією рубрикою казок, байок, міфів тощо). Виникла проблема для укладачів збірників та записувачів (збирачів фольклору) у розділенні фольклорних записів епічних наративів за жанрами (на сьогодні більш-менш чітко визначені відмінні критерії (ознаки) кожного з них). Висновковуючи щодо природи казки, погодимося з думкою А. Кримського, Р. Волкова та ін., що єдність походження індоевропейських племен не пояснює найважливішого й найцікавішого – збереження у всіх народів упродовж віків улюблених казкових образів. Ці образи не збереглися б народною пам'яттю, якби не символізували собою неминучих, невмирущих цінностей людського життя. Запам'ятовується й передається з покоління в покоління лише те, що так чи інакше є цінним для людства. Така стійкість казкового переказу доводить, що казка неодмінно містить у собі щось для всіх народів і всього людства важливе й потрібне, і тому незабутнє⁸⁴. Отже, казка складна і багатозначна у зображенні неповторних людських доль, казкових конфліктів, суперечливих побутових та соціальних стосунків. Вона вплітається у дійсність і перетворює її (карнавалізує).

Фольклорна оповідна традиція на означення казки має термін «байка» (докладну інформацію подає В. Кречотень у праці «Байки в українській літературі XVII-XVIII ст.»⁸⁵), який за своєю природою тяжіє до давнього слов'янського слова «баяти» – говорити, чарувати, ворожити. Зважаючи на історичне становлення термінів, варто відмітити, що не бачив принципової різниці між байкою та казкою й Г. Сковорода. У своєму творі «Баснь Езопова» – про Вовка-музику він наприкінці зазначав: «Сія о музиканті Волкі казка ...». В циклі «Басні Харківськія» на початку твору «Басня З. Жаворонки» український філософ писав: «Жаворонок сиділ недалече того міста, гді одна с пом'янутих черепах, по сказкі мудрого Езопа, літаніє своє благополучно на камені

⁸² Українська байка / Упоряд. і вступ. ст. Б.А. Деркача, В.Т. Косяченка. Київ : Дніпро, 1983. 463 с. С. 37.

⁸³ Bolte J., Polivka G. Aumerkungen zu den Kinder-und Hausmärchen der Brüder Grimm. Leipzig, 1915. Bd. IV, S. 1-3.

⁸⁴ Кримський А. По поводу сюжета сказки № 94, послужившего темою первого ученого труда В.Ф. Миллера; Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни (В.А. Клоустон, пер з англ. А.Кримського). Київ: Стило, 2009. 160 с.; Волков Р.М. Сказка: Разыскания по сюжетосложению народной сказки. Т.1. Сказка великорусская, украинская и белорусская. Одесса : Гос. изд. Украины; Одесский госуд. ун-т, 1924. 238 с.

⁸⁵ Кречотень В.І. Байки в українській літературі XVII-XVIII ст. / Упорядник В.І.Кречотень. Київ : Вид-во АН УРСР, 1963. 200 с.

окончила...». А твір «Басня 24. Крот і Лінкс» він почав так: «По сказкам звір Лінкс імієть столь острый взор, что нісколько аршин землю прозираєть». Тобто, тут Г. Сковорода вже відзначає деякі суттєві властивості казки, а саме – фантастичність, неймовірність дій казкового, незнаного в реальному житті персонажа⁸⁶. Хоча біологи довели, що зокрема кроти, будучи сліпими від природи, мають задатки ехолокації, що уможлиблює правдивість інформації, зазначеної у байці Г. Сковороди. Перші фіксації казок у збірниках знаходимо під рубриками «байки і прибаютки, брехеньки й побрехеньки», «оповідання з народних уст», «казкова проза» тощо. На початку ХХ століття В. Гнатюк чітко виписав теоретичне пояснення на розрізнення прозових наративів: казки – «фантастичні оповідання, в яких дійсність перемішана з чудесним елементом. Героями казок є люде, а як їх помічники, яким приналежить не раз головна роля, виступають звірі. Казки сягають дуже глибокої давнини та всі вони вандрівні та міжнародні» та байки – «також фантастичні оповідання, в яких героями виступають звірі, а люди являються лише епізодично і в підрядних ролях. Сі оповідання сягають також глибокої старинности й належать до вандрівних, міжнародних тем»⁸⁷. Проте такий поділ є дещо умовним, зважаючи на існування цілого пласту казок про тварин, які не є байками (див. праці І. Березовського, В. Давидюка, С. Карпенко)⁸⁸.

Хоча термін «казка» зустрічаємо ще у «Синонімі словенороскій» (рукописному словнику середини ХІV ст.) як рівнозначний поняттям «баснь», «байка» у пізнішому словнику Лаврентія Зизанія («Лексис, сиріч реченія, вкратці собрани і із словенського язика на простий рускій діалект істолковани Л. З.» (1596, Вільно)), а згодом у Памви Беринди («Лексікон словенороский і імен толкованіє» (1627)), проте є відомості про використання слова «казка» на означення правдивого свідчення (зокрема в польських джерелах), а слова «байка» для позначення дидактичних оповідок. Слово «казка» первинно позначало зовсім протилежне поняття ніж сьогодні. Його використовували на позначення сказаного або написаного слова, що мало юридичну силу. У народному мовленні ХV-ХVІ ст. «отобратъ сказку» відповідало нашому «зняти показання» у свідків. У «Мертвих душах» М. Гоголя «ревизскими сказками» називалися задокументовані списки селян (кріпаків), що належали одному поміщику (див. також архіви ХVІ ст.). Про позначення терміном «казка» правдивого запису, документу свідчив і В. Даль. У своєму словнику вчений цитує документальний запис ХVІІ ст.: «В 1672 г. Янв. 15 была сказана у Польского приказа сказка о поражении Стеньки Разина». Варто наголосити, що й сьогодні у болгарській мові «казка» – це документальна розповідь, лекція⁸⁹.

Упродовж ХVІІ-ХVІІІ ст. формувалася тематика і сюжетика європейських народних казок. Джерелами були: релігія, античні твори, байки Езопа, народні книги про феодалне суспільство, сюжети «Трістан та Ізольда», «Пісня про Роланда», «Пісня про Сіда», «Епос про нібелунгів», середньовічний збірник чудес «Великое Зерцало», «Декамерон» Дж. Боккаччо, «Дон Кіхот» В. Сервантеса, «Ленора», «Граф Дракула», народні книги про короля Матяша, козака Мамаю, Мамаригу та інші. Шкільництво та церковні братства забезпечували поширення високохудожніх творів світової класики через підручникові книги для читання (читанки), – все це поєднувалося з народною

⁸⁶ Українська байка / Упоряд. і вступ. ст. Б.А. Деркача, В.Т. Косяченка. Київ : Дніпро, 1983. 463 с. С. 19, 140.

⁸⁷ Гнатюк В.М. Вибрані статті про народну творчість. Київ : Наукова думка, 1966. 248 с. С. 131.

⁸⁸ Березовський І.П. Українські народні казки про тварин. Київ, 1979. С. 9-44; Давидюк В.Ф. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк, 1997. 296 с.; Карпенко С.Д. Міфологічні мотиви в українських народних казках про тварин. Біла Церква, 2008. 168 с.

⁸⁹ Кречетень В.І. Байки в українській літературі ХVІІ-ХVІІІ ст. Київ, 1963. С. 43.

оповідною традицією, що не обходилася без творчої уяви, патріотичного виховання та етнічного формування особистості як поціновувача звичаїв та обрядів свого народу. Епоха Просвітництва сприяла становленню наукових теорій та зміні історичної формації, що створила умови для пошуку раціонального та ірраціонального, а відтак, повернула соціум до самопізнання через слово.

Починаючи з 1990-х років, в Україні спостерігається різновекторне вивчення казки гуманітарними науками. Це праці присвячені: теорії фольклористичних шкіл (М. Дмитренко, В. Горленко); вивченню особливостей казок різних видів (Л. Дунаєвська, О. Бріцина, С. Мишанич, С. Захаркін); дослідженню літературної казки як жанру (В. Волочай, Л. Дунаєвська, М. та З. Лановик, Ф. Ващук). Популярності у студіях набуває чарівна народна казка. Вивчаються наступні її аспекти: мовна і семантико-синтаксична структура (С. Лавриненко, З. Василько, О. Білодід, Л. Кадомцева, І. Євтушенко, Н. Пастух); часова характеристика (Н. Лисюк); естетична функція (О. Масло, М. Чернопиский); поетико-стильові традиції (В. Шабліовський, Н. Смагло); особливості реалізації антропоцентризму (Л. Мушкетик). У студіях фольклористи звертають увагу на ґенезу структури та семантики казок (Л. Дунаєвська, О. Кирилюк). Постійно в наукових статтях вчені дискутують про природу жанрів, виникнення казкових образів, про символіку, магію чисел, імен персонажів, космогонічного складника українських народних казок (С. Мишанич, В. Давидюк, Л. Мушкетик, С. Карпенко та ін.)⁹⁰.

З філософського погляду, текст казки розглядається як феномен культури (М. Демедюк). Психологічні обґрунтували особливості сприйняття та розуміння дітьми змісту казок (В. Солодухов, О. Прокопова), а також трактування української народної чарівної казки відповідно до теорії сновидінь З. Фрейда та К.-Г. Юнга (О. Тиховська). Розкриваючи природу казки, конструюючи загальний макет або кліше, казкознавці акцентують на художніх образах, психології характерів, художніх деталях казкового епосу, специфіці віддзеркалення дійсності в художній формі, звичаях та сподіваннях народу в певний період історичного часу. Використовуючи комунікативну лінгвістику, вчені спроектували на народну казку такі поняття, як: театралізація, театр одного актора, оповідач/казкар, імпровізація, інтереси слухачів, способи досягнення розважальності казки.

Проблемою казкознавства, що постала ще у ХІХ ст., проте вирішена лише частково, є поєднання й постійна взаємодія національного та інтернаціонального. Маючи яскраво виражені через мову та побутові реалії національні особливості, казки, переважно, є інтернаціональними сюжетними типами. Сучасні дослідження Н. Гозь та І. Грищенко спираються на думки казкознавців попередніх століть, суттєво доповнюючи теорію казки новими фактами. Аналіз сюжетного фонду східнослов'янських казок

⁹⁰ Волочай В. Г. Українська народна казка в контексті давньоукраїнської міфології: літературно-мовознавчі студії тексту. Вінниця, 2010. 374 с.; Годзь Н. Б. Культурні стереотипи в українській народній казці: автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. Харків, 2004. 19 с.; Демедюк М. В. Національна специфіка української народної казки. Автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.01.07 – фольклористика. Львів, 2010. 20 с.; Євтушенко І. В. Роль архетипної символіки у вираженні інтимних почуттів суб'єкта до близьких йому людей (на основі дослідження міфів, казок та психомалюнків): автореф. дис... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Київ, 2004. 20 с.; Кирилюк О. С. Універсальні культурні і семіотика дискурсу. Казка та обряд. Одеса, 2005. 372 с.; Кухаренко О. О. Казки Слобожанщини: від перших фіксацій до публікацій ХІХ – початку ХХ ст. (Історія та критика текстів). Автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.01.07 – фольклористика. Київ, 2009. 16 с.; Лавриненко С. Т. Мовна картина світу в українській фантастичній казці: Автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Дніпропетровськ, 1995. 20 с.; Лисюк Н. А. Міфологічний хронотоп: матеріали до курсів «Міфологія», «Міфологія слов'янська і світова». Київ, 2006. 200 с.; Мушкетик Л. Г. Персонажі української народної казки. Київ, 2014. 360 с.; Олійник О. Г. Антиномія категорій «свій» / «чужий» у просторі української народної чарівної казки: автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.01.07 – фольклористика. Львів, 2007. 19 с.; Онисенко С. В. Інтертекстуальність у фольклорі: на матеріалі паремій у казках. Автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.01.07 – фольклористика. Київ, 2013. 20 с.; Собецька О. Е. Українська народна казка про тварин та індійська «Панчатантра»: порівняльний структурно-семантичний аналіз сюжетів: автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.01.07 – фольклористика. Київ, 2008. 20 с.

визначив не лише своє/чуже в них, але й піддав сумніву його цілісність, віддаючи перевагу думці про міжнародне запозичення в результаті контактування народів, що не належать до єдиної мовної групи. Актуальним питанням казкознавства залишається історія казки як окремого народу, так і людства загалом.